

BRNO

V MINULOSTI A DNES

Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě Brna

XVI

MAGISTRÁT MĚSTA BRNA
ARCHIV MĚSTA BRNA

BRNO 2002

NĚKOLIK POZNÁMEK K ARCHITEKTONICKÉMU VÝVOJI BÝVALÉHO KLÁŠTERA AUGUSTINIÁNŮ V BRNĚ A JEHO NEJBLIŽŠÍHO OKOLÍ

Komplex bývalého augustiniánského kláštera v Brně je svébytným architektonickým celkem, který zasluhuje zvýšenou pozornost. V době založení byl klášter umístěn mimo ochranu městských hradeb a tím vyčleněn z organismu města. V prostoru, kde vznikl nový klášter, se od založení města (první polovina 13. století) nacházelo nevelké předměstí, předpolí a příkop městského opevnění. Výstavba kláštera s konventním kostelem sv. Tomáše zde započala po roce 1356. V průběhu následujících století byl sledovaný prostor nejvíce měněn v důsledku budování nových, stále modernějších fortifikačních prvků městského opevnění. Současný vzhled bývalého klášterního komplexu se v podstatě nezměnil od konce 18. století. Dnešní podoba jeho nejbližšího okolí se ustálila po roce 1905, kdy zde skončily stavební úpravy spojené s velkou asanací, probíhající od 60. let 19. století.

Areál kláštera leží na mírném, k východu skloněném svahu, který směřuje k vodoteči Ponávky. Výškopisně se zkoumaný prostor nachází asi ve 219,5 m n.m. Geologické podloží tvoří žlutá kvartérmí sprašová návěj a na ni nasedající holocenní půdní typ, místy až 0,30 m silný, tvořený černohnědou humózní hlínou, tzv. černozemí.

Augustiniánský klášter doposud poutal pozornost historiků, uměnovědců i archivářů. Ač by se zdálo, že je jeho vývoj z hlediska historických pramenů a architektury zpracován dostatečně, zdaleka tomu tak není. Tomuto konstatování se vymyká období 18. století, které bylo ve středu zájmu několika prací, z nichž je nutno vyzvednout dílo Jiřího Kroupy.¹ Komplexně se klášteru věnoval Bohumil Samek ve své monumentální práci z roku 1994.² Naposledy pak Karel Kuča v roce 2001.³ Zvláštní prací je soubor rekonstrukčních historických map od Františka Čády z roku 1950. Na nich je zachycen v rámci městské aglomerace i augustiniánský klášter.⁴

Naše práce se snaží doplnit některé poznatky o informace, které byly získány archeologickými výzkumy, jež se daného tématu nějakým způsobem dotkly.

¹ Jiří KROUPA, *Proměny svatotomášského kláštera v 18. století*. In: Bulletin Moravské galerie v Brně 50, Brno 1994, s. 49–59.

² Bohumil SAMEK, *Umělecké památky na Moravě a ve Slezsku I*, Praha 1994, s. 193–199.

³ Karel KUČA, *Brno, vývoj města, předměstí a připojených vesnic*, Praha – Brno 2001, s. 35 n.

⁴ František ČÁDA, *Plány stavebního vývoje města Brna v letech kolem 1230–1914*, měřítko 1:2880, 6 listů s doplňky; uloženo v Městském museu v Brně (dále MuMB), Technický referát ÚNV v Brně, 1950.

Stručný historicko-topografický exkurz

Obecně citované historické prameny se zmiňují převážně o týchž událostech, které jsou spjaty s životem augustiniánského kláštera a jeho nejbližším okolí. Ke stavebnímu vývoji, stejně tak i k vývoji přilehlého městského fortifikačního systému, respektive samotného opevnění areálu kláštera se vyjadřují poměrně stroze.⁵

K nejvýznamnějším stavbám, nacházejícím se na jižním okraji sledované lokality, patřila Běhounská brána. Stávala v místě, kde se sbíhají ulice Běhounská s Kozí. Podle rejstříku městské čtvrti Běhounské z roku 1348 stálo v období, předcházejícím výstavbě kláštera, před městskou zdí v sousedství Běhounské brány 6 domků. Kromě dvou domů v prostoru parkánu jsou zde jmenovány lázně při potoku na severním okraji města, na ně navazovala skupina 13 domů stojících po obou stranách tišnovské cesty.⁶ Předměstí náleželo k jakubské farnosti.⁷

Dne 2. února 1350 ohlásil markrabě Jan Jindřich úmysl založit augustiniánský klášter. Jeho zřízení povolil 18. července 1356 papež Inocenc VI. a konečně 26. prosince 1356 Jan Jindřich vystavil zakládací listinu kláštera, kterému současně daroval značné pozemky kolem Brna. Klášter byl zamýšlen jako rodový klášter a hrobka moravských Lucemburků.⁸ Jan Jindřich koupil 12. března 1358 pro klášter dvůr od měšťana Jakuba Swerzera, který se nacházel před Běhounskou branou v linii zamýšlených klášterních budov.⁹

Kostel původně vystavěný jako síňové trojlodí s dlouhým chórem se stal první velkou cihelnou stavbou v obvodu vnitřního města. Z cihlového zdiva¹⁰ byl vystavěn chór s věžemi, dokončený roku 1359.¹¹ Dokončení stavby klášterního areálu snad lze

⁵ Opevnění města ve středověku a novověku se věnuje Cecílie HÁLOVÁ – JAHODOVÁ, *Brno, stavební a umělecký vývoj*, Brno 1947; Jaroslav DŘÍMAL a kol., *Dějiny města Brna I*, Brno 1969; K. KUČA, *Brno, vývoj města...*, archeologickým nálezům z období středověku pak Rudolf PROCHÁZKA, *Zrod středověkého města na příkladu Brna*. In: *Mediaevalia archaeologica* 2, 2000, s. 57. K městským branám více: Rostislav VERMOUZEK, *Brněnské brány*. In: *Časopis Matice Moravské* 93, rok, s. 340–360.

⁶ Oldřich VIČAR, *Místopis Brna v polovici 14. století. (Prostor uvnitř městských hradeb.)* In: *Brno v minulosti a dnes* 7 (dále BMD), 1965, 242–283 + přílohy.

⁷ Jeroným HAVRA, *Dějiny starobylého a přelavného kláštera sv. Tomáše apoštola v Brně na Moravě, které podle nejstarších a původních rukopisů archivu téhož kláštera započal a podle roků sestavil Otec Jeroným Havra, Čech z Vltavského Týna, profes řádu poustevníků sv. Otce Augustina v Brně u sv. Tomáše, toho času archivář, dne 1. dubna 1744*, s. 2. Rukopis uložený v MuMB, Rkp. 21–91.

⁸ C. HÁLOVÁ – JAHODOVÁ, *Brno, stavební...*, s. 52; J. DŘÍMAL a kol., *Dějiny města Brna I...*, s. 48, 75–76; B. SAMEK, *Umělecké památky I...*, s. 193 a K. KUČA, *Města a městečka v Čechách na Moravě a ve Slezsku I. A–G*, Praha 1996, s. 264–265; Jaroslav MEZNÍK, *Lucemburská Morava 1310–1423*, Praha 1999, s. 381; J. SEDLÁK, *Architektura na Moravě a ve Slezsku za vlády lucemburských markrabat*. In: *Moravští Lucemburkové*, Brno 2000, s. 170.

⁹ J. DŘÍMAL a kol., *Dějiny města Brna I...*, s. 76.

¹⁰ Pro potřeby stavební huti byla pravděpodobně založena cihelna na nedaleké trati „Na leči“. Více viz: Milena FLODROVÁ, *Brněnská cihelna „Na leči“ ve 14.–16. století*. In: *Archaeologia technica* 10, 1996; David MERTA – Jiří MERTA, *Středověká cihelna v Brně „Na leči“*. In: *Archaeologia historica* 26, Brno 2001, s. 221–227.

¹¹ Podle B. Samky jsou věže stavěny smíšenou technikou a kostelní loď z kamene. Viz B. SAMEK, *Umělecké památky I...*, s. 194.

klášt do roku 1370.¹² V letech 1354–1365 byla znovu postavena Běhounská brána.¹³ K roku 1366 se připomíná i branka za sv. Jakubem, její vznik snad přímo souvisí s vysazením kláštera. Branka pravděpodobně sloužila k snadnějšímu spojení města s klášterem.¹⁴ V místech před Běhounskou branou jsou k roku 1366 opět zmiňovány lázně.¹⁵

První zpráva o vojenských akcích, které se kláštera bezprostředně dotkly, je v listině z 18. září 1382 a souvisí s markraběcími válkami.¹⁶

Neopevněný klášter stojící před městskými hradbami byl poškozen (údajně zcela zničen) roku 1428 při pokusu sirotčího hejtmána Velka Koudelníka z Březnice dobýt Brno.¹⁷ K opětovnému poničení kláštera pak došlo v letech 1467–1470 v období vzpoury města proti králi Jiřímu z Poděbrad.¹⁸ Dne 3. srpna roku 1486¹⁹ uzavřel klášter smlouvu s městem o postavení městských hradeb kolem kláštera, které jej začlenily do vnitřního města a učinily z něj významnou součást městského opevnění. V předbělohorském období bylo opevnění klášterního areálu zesíleno v důsledku obav z nadcházejících válečných událostí.²⁰ Od města byl areál stále oddělen příkopem, na vnějších stranách byly vyhloubeny dvojité příkopy, které na městský příkop navazovaly, na severní straně byly vybudovány dva bastiony.²¹

¹² K. KUČA, *Brno, vývoj města...*, s. 35. Jako paralelu k této stavbě je možno uvést prakticky ve stejné době budovaný augustiniánský klášter v Praze na Novém Městě, jehož zakladatelem byl bratr Jana Jindřicha, císař Karel IV. Zakládací listina kláštera Mons s. Caroli byla vydána roku 1350, vlastní stavba pak započala o rok později. V roce 1379 stále pokračují stavební práce. Je tedy zřejmé, že i tak bohatě dotovaný klášter, který byl v popředí zájmu mocného panovníka, byl budován nejméně 30 let. Pokud byl brněnský klášter dostavěn již v roce 1370, vycházejí ze skromnějších prostředků, vysvětluje tato situace, proč byl původní velkorosý záměr vystavět halové trojlodí změněn na trojlodní baziliku. Ke klášteru na Novém Městě Pražském srovnej: Pavel VLČEK – Petr SOMMER – Dušan FOLTÝN, *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997, s. 565. K architektonickému vývoji kláštera u Sv. Tomáše v Brně pak B. SAMEK, *Umělecké památky I...*, s. 193 n.

¹³ Náklady na výstavbu činily 145 hřiven, viz, J. DRÍMAL a kol., *Dějiny města Brna I...*, s. 77.

¹⁴ R. VERMOUZEK, *Brněnské brány...*, s. 345.

¹⁵ *Area balnei in ac tie ante portam Cursorum*. C. HÁLOVÁ – JAHODOVÁ, *Brno, dílo přírody, člověka a dějin*, Brno 1971, s. 60.

¹⁶ V listině markrabě Jošt potvrzuje augustiniánům darování louky markrabětem Prokopem jako náhrady za škody, které klášter utrpěl za bojů mezi markrabaty ze strany Petra z Plumlova a Ješka Pušky z Kunštátu. Pravděpodobně se ovšem jedná o majetky kláštera v Práchech a Těšeticích. J. MEZNÍK, *Lucemburská Morava...*, s. 195 a 223.

¹⁷ Srovnej například: F. KAVKA, *Poslední Lucemburk na českém trůně*, Praha 1998, s. 136: „Tábor sirotků se rozkládal u městských hradeb při cestě do Králova Pole. Husité se pokusili po dohodě se svými přívrženci v Brně dobýt město útokem na Veselou bránu poté, co brána měla být zradou otevřena. Plán byl prozrazen, brána silně obsazena a útočníci utrpěli značné ztráty.“ J. DRÍMAL, *Dějiny města Brna I...*, s. 97–98: Pravděpodobně zároveň došlo k vyplnění kláštera. František ŠMAHEL, *Husitská revoluce III. Kronika válečných let*. Praha 1996, s. 204: Velmi mlhavé záznamy pozdních pramenů naznačují v této době (první polovina června 1428) i útok na Brno. J. VÁLKA, *Dějiny Moravy I. Vlastivěda moravská. Země a lid. Nová řada*. Brno 1993, s. 139: za vojenských pohybů na Moravě roku 1428 se pokusili husité o Brno při návratu ze Slezska. František PALACKÝ, *Dějiny národa českého v Čechách a na Moravě*, 1908, s. 626: „jedna však jejich částka, v počtu asi deset tisíc branných, obrátila se skrze Moravu, kdežto dne 17. Máje s měšťany Brněnskými krvavou měla potřku...“

¹⁸ Za střetů krále Jiřího z Poděbrad a Zelenohorskou jednotou v roce 1467, kdy došlo k bojům mezi královskou posádkou Špilberku a brněnskými měšťany, se v blízkosti Brna utábořilo vojsko Viktorina z Kunštátu. Ohrožovalo tak nejen město, ale i nejbližší okolí. J. DRÍMAL a kol., *Dějiny města Brna I...*, s. 108. Lze se domnívat, že plenění padl za oběť stále ještě neopevněný augustiniánský klášter.

¹⁹ J. DRÍMAL a kol., *Dějiny města Brna I...*, s. 138.

²⁰ K. KUČA, *Města a městečka...*, s. 264–265.

²¹ K. KUČA, *Brno, vývoj města...*, s. 54.

V březnu roku 1645 byl jmenován vojenským velitelem města Brna Raduit de Souches. Císař ho mimo jiné zplnomocnil ke stržení všech budov včetně kostelů, které by překážely obraně města. 10. května komise složená z brněnských měšťanů a augustiniánů shledala, že z obranných důvodů je nutno strhnout klášterní budovy a při větším nebezpečí i klášter.²² Kolem kostela sv. Tomáše byly vykopány nové příkopy jeden a půl sáhu hluboké a pět sáhů široké, zároveň bylo vystavěno nové předhradbí (ravelin). Důležitost, jež měla obranná opatření v tomto prostoru, dokládá mimo jiné i zazdění Dřevěné a Veselé brány. Zároveň byla kolem města před hradbami do vzdálenosti 600 kroků zbourána veškerá zástavba, což postihlo i domy, dvory, lázně a zahrady augustiniánů před Veselou bránou.²³ Předpoklady velitele města se splnily, jedna z hlavních švédských útočných operací byla po celou dobu obléhání města namířena proti opevnění augustiniánského kláštera, respektive proti svatotomášskému bastionu.²⁴

Klášterní budovy včetně kostela byly za přispění státní pokladny roku 1652 opraveny, od roku 1665 pak budoval J. K. Erna nový dormitář.²⁵

Další nutnost dobudování obranného systému v blízkosti kláštera vyvolalo turecké nebezpečí roku 1664. V důsledku toho městská rada naléhavě prosila císaře o silnou posádku a dokončení příkopů v úseku od sv. Tomáše po Petrov.²⁶ V rámci prací na vnitřním bastionovém pásmu byly sneseny věže středověkého hradebního pásma v blízkosti klášterního areálu. Zrušen byl barbakán Běhounské brány s částí příkopu. V původní podobě byl ponechán barbakán brány Veselé s částí hradebního příkopu po úroveň klášterních budov. Likvidace příkopu mezi klášterem a městem, stejně tak jako celého předbarokního opevnění kláštera, přitom umožnila v letech 1732–1750 výstavbu nového, podstatně rozsáhlejšího konventu, který se díky výhodnějšímu průběhu nového barokního II. bastionu²⁷ mohl rozšířit jak na sever, tak na jih, kde vybíhajícím křídlem navázal přímo na městskou zástavbu v prostoru Dřevěné brány.²⁸ Vně vnitřního pevnostního pásu byl vybudován mohutný příkop zavodňovaný potokem od špice I. bastionu až k Brance, odkud byla voda odváděna zkanalizovaným „Městským“ potokem do Ponávky.

²² J. HAVRA, *Dějiny starobylého a přeslavného kláštera...*, s. 88.

²³ K. KUČA, *Brno, vývoj města...*, s. 60.

²⁴ Švédské obléhací aktivity dokládá mimo jiné i nález asi 25,0 m dlouhého reliktu přibližovacího zákopu (sapy), který byl odkryt při archeologickém výzkumu dvora domu Koliště č. 9. Více viz: D. MERTA, *Koliště č. 9*. In: *Přehled výzkumů 40 (1997–1998)*, 1999, s. 289. K samotnému obléhání Brna Švédy, respektive úloze Svatotomášského bastionu při obraně města srovnej například: B. BRETHOLZ, *Der Vertheidigungskampf der Stadt Brunn gegen die Schweden*, Brünn 1895; František ŠUJAN, *Dobývání Brna Švédy*, Brno 1899; J. DŘÍMAL a kol., *Dějiny města Brna I...*, s. 155–156; B. NĚMČÍK, *Švédové před Brnem 1645*, Brno 1995.

²⁵ B. SAMEK, *Umělecké památky I...*, s. 193.

²⁶ K. KUČA, *Brno, vývoj města...*, s. 67.

²⁷ Po vybudování barokního opevnění byly jednotlivé bastiony očíslovány římskými číslicemi od bastionu při Veselé bráně – I ve směru hodinových ručiček po číslo VII. Římská II značí bastion svatojakubský.

²⁸ K. KUČA, *Brno, vývoj města...*, s. 69.

V roce 1731 započala výstavba, respektive přestavba kláštera dle projektu Mořice Grimma. V letech 1732–1736 byl stavěn konvent, v rozmezí let 1735–1742 nová prelatura, prefektura pak byla dokončena k roku 1750.²⁹ V roce 1783 byly augustiniáni nuceni přesídlit do zrušeného kláštera cisterciáček na Starém Brně, konvent převzala státní správa.³⁰

Opevnění města bylo opět místně zesíleno³¹ v období nebezpečí prusko – saského vpádu, samotné neúspěšné obléhání Brna pruským vojskem proběhlo od 10. března do 3. dubna 1742.³² Roku 1817 měla celá plocha I. bastionu geometrickou zahradní úpravu.³³ V této době již neexistovala Veselá ani Dřevěná brána. Pevnostní opevnění ztratilo opodstatnění v průběhu vojenských operací v období Napoleonských válek (1805). Svatotomášský bastion pak byl definitivně zplanýrován roku 1863.³⁴

Ikonografické prameny

Nejvíce informací týkajících se městského opevnění a areálu augustiniánského kláštera poskytují pochopitelně prameny ikonografické. Jedná se především o veduty zachycující město od konce 16. století a celkové plány města.

Nejúplnějším a zároveň nejpřehlednějším pohledem nabízejí dobové plány. Nejstarším dostupným plánem je Merianova rytina plánu Brna z roku 1650.³⁵ Na plánu je přehledně zachycen půdorys fortifikace klášterního areálu. Otázkou zůstává, nakolik je schematický. Je z něj patrné, jak opevnění, prameny zmiňované k roku 1486, vypadalo. Tvořil je v podstatě pravidelný čtverec ohrazení s jedinou hranolovou věží v severozápadním vrcholu a předsunutý polygonální (!!!) bastion Dřevěné brány. Z něj směřovala komunikace severovýchodním směrem od města. Na rytině je zachycena i Branka s mostem, spojující klášter s městem. Zajímavým momentem je příkop, oddělující toto pozdně středověké opevnění od fortifikace provizorně vystavěné těsně před obležením v roce 1650. Tato fortifikace je předsunuta starší, v severovýchodním rohu je umístěn pravidelný pětiúhelníkový bastion směřující proti hrázi Hutterova rybníka, v severozápadním rohu pak bastion pouze tříboký s hrotem směřujícím proti Nové ulici. Proti parkánu Dřevěné brány je opevnění doplněno předsunutým bastionem. Celý systém je obehnán příkopem kopírujícím jeho půdorys. Podle výplně příkopů by bylo možno usuzovat na jejich vodní režim. Z klášterního areálu Merianova rytina zachytila pouze kostel sv. Tomáše.

²⁹ Novostavbě klášterního areálu se podrobně věnuje: J. KROUPA, *Proměny svatotomášského kláštera...*, s. 49–59.

³⁰ B. SAMEK, *Umělecké památky I...*, s. 193.

³¹ Bastionové opevnění bylo doplněno o předsunutou palisádu – koliště.

³² K. KUČA, *Brno, vývoj města...*, s. 70.

³³ Tamtéž, s. 94.

³⁴ C. HÁLOVÁ – JAHODOVÁ, *Brno, dílo přírody...*, s. 62. Podrobně se problematikou městské zástavby v prostoru bývalého barokního opevnění zabývá Pavel ZATLOUKAL, *Brněnská okružní třída*, Brno 1998.

³⁵ M. MERIAN, *Brno, plán města a opevnění*, rytina. In: M. ZEILER, *Topographia Bohemiae, Moraviae et Silesiae*, Frankfurt am Main 1650.

Dalším zdrojem informací je „situační plán“ městského opevnění z roku 1754.³⁶ V této době již stálo vnější barokní opevnění, ale doposud patrně nestála nová, jižní kvadratura kláštera. Na plánu je zachyceno ještě středověké opevnění města: brány, věže, bašty, průběh hlavní hradby, parkánu a příkopu. Z plánu vyplývá, že v této době byl ještě zcela volný příkop mezi samotným klášteřem a městem. Úsek mezi branami Veselou a Dřevěnou si ještě uchoval středověký vzhled. Z Dřevěné brány vedl přes příkop pevný most do čtvrtkruhového barbakánu, který tvořil předpolí brány při východním křídle kláštera. Z plánu není již zcela jasné, jak pokračovala komunikace dále ven z bastionu směrem na Královo Pole. Západně mostu, vně příkopu, se nacházela brána do areálu kláštera, pravděpodobně byla postavena jako součást fortifikace zmiňované k roku 1486. Z tohoto opevnění kláštera již žádnou další část plán neznázorňuje. Klášter samotný má jednodušší půdorys, než jak ho známe z dneška. **Kvadratura** je vyobrazena při jižní straně presbytáře kostela sv. Jakuba. Za zmínku stojí protáhlá stavba umístěná v prostoru parkánu při městské hradbě v nevelké vzdálenosti západně Dřevěné brány. Jedná se pravděpodobně o budovu solního úřadu zmiňovanou J. Havrou.³⁷

Na plánu města Brna z poloviny 18. století³⁸ je schematicky vyznačen průběh tzv. „velké kazematy“ vystavěné ve 30. letech 18. století v městském příkopu jižně kláštera.

Plán z roku 1817³⁹ zachycuje areál kláštera v podstatě v dnešní podobě. Doposud zde existuje klášterní zahrada v prostoru bývalého městského příkopu, západně tzv. „velké kazematy“. V zahradě je mimo záhony vyznačen i kanál, který se nachází pod touto prostorou. Z plánu je patrný úpadek barokního opevnění, které po napoleonských válkách zcela ztratilo na významu, což dokumentuje zahrada zřízená na bastionu č. I. a postupná zástavba mezi oběma bastiony.

Plán stabilního katastru z roku 1827 pak ukazuje situaci prakticky totožnou jako plán z roku 1817.

Plán z roku 1836⁴⁰ přibližuje stav předcházející těsně snesení pásu barokního opevnění. Doposud existuje volný prostor v městském příkopu, kde se nacházela klášterní zahrada.

Samostatnou kapitolu tvoří plány zhotovené v rámci projektové dokumentace pro přestavbu klášterních budov po roce 1730.

Projekt Mořice Grimma, zhotovený kolem roku 1731,⁴¹ zobrazuje mimo nově navrhovaných stavebních úprav i doposud existující zástavbu, která byla organicky do

³⁶ Situační plán městského opevnění, kolem 1720. Uložen v Archivu města Brna (dále AMB), fond U 9 Sběrka map a plánů, sign. B1.

³⁷ J. HAVRA, *Dějiny starobylého a přeslavného kláštera...*, s. 82.

³⁸ Brno, situační plán měst, 1754. Uložen v AMB, fond U 9 Sběrka map a plánů, sign. K 11.

³⁹ Brno, plán okolí augustiniánského kláštera, 1817. Uložen v AMB, fond U 9 Sběrka map a plánů, sign. B 36.

⁴⁰ Brno, plán okolí augustiniánského kláštera, 1836. Uložen v AMB, fond U 9 Sběrka map a plánů, sign. B 29.

⁴¹ Mořic GRIMM, *Předprojekt pro brněnské augustiniány*, kolem 1731. Uloženo v Moravské galerii (dále MG), sign. 14 879; plán publikován v: J. KROUPA, *Proměny svatotomášského kláštera...*, s. 52.

novostavby zakomponována. Je více než pravděpodobné, že jižně presbytáře, od úrovně jižní věže kostela, se nachází středověká kvadratura. Tuto domněnku podporují i doposud zachované středověké sklepy pod dnešním jižním nádvořím. Je zde vykreslena i věž s bránou do klášterního areálu, která je na vedutě H. B. Bayera a H. J. Zeisera (viz dále).

Další projekt, tentokrát snad od Františka Antonína Grimma z roku 1743,⁴² přináší půdorys navrhované novostavby, která však nepočítá s využitím starší zástavby. Nicméně i zde je v jižní kvadratuře ponecháno příčné křídlo. To odpovídá východnímu křídlu středověké kvadratury. Na plánu je zanesena i Dřevěná brána s částí městské hradby.

Nejstarším vyobrazením, které zachycuje situaci v okolí bývalého augustiniánského kláštera, je veduta od H. B. Bayera a H. J. Zeisera z období kolem 1650.⁴³ Jejím námětem je švédské obléhání Brna v roce 1645. Obraz se skládá ze tří částí: pohled z ptačí perspektivy, pohled na město od východu a pohled od jihovýchodu. Na vyobrazení města z ptačí perspektivy a pohledu od východu je poměrně detailně vykreslena situace kláštera a jeho okolí. Zvláště dobře je zde viditelný systém městské fortifikace a opevnění areálu kláštera. Zatímco pohled z ptačí perspektivy přináší informace o půdorysném rozvržení opevnění a staveb, detailnější pohled od východu ukazuje technické řešení, jak byly jednotlivé fortifikační prvky řešeny. Lze se tedy domnívat, že původní opevnění kláštera z roku 1486 bylo v podstatě tvořeno pravoúhlou ohradní zdí ohraničující okrasek v blízkosti budov kláštera i kostela se dvěma hranolovými věžemi v rozích. Další snad byla na východní straně přibližně uprostřed. Do opevnění byl provázán barbakán Dřevěné brány a při jižní straně byla mezi městským příkopem a budovami kláštera brána, kterou se do kláštera vcházelo. Na pohledu z ptačí perspektivy je patrná i branka, která byla vystavěna před rokem 1366 pro snazší komunikaci mezi městem a klášterem. Je pravděpodobné, že byla přestavěna z jedné z hranolových věží městského opevnění, věžovitá brána ostatně stála i na odvrácené straně příkopu, u vstupu do areálu kláštera. Na vedutě je dobře patrné i nově vybudované opevnění kláštera. Jedná se o násyp ze zeminy pravidelného obdélného půdorysu, předsazený staršímu opevnění z roku 1486, osazený palisádovým zpevněním. V rozích byly vystavěny dva pětiúhelníkové bastiony. Před tímto opevněním se nacházel příkop. V popředí jsou zobrazeny švédské obléhací pevnůstky spojené přibližovacími zákopy.

Je zajímavé, že na vyobrazeních je zachyceno pouze východní křídlo klášterních objektů bez budovy kvadratury. To znamená, že v této době již neexistovala původní kvadratura, kterou na základě dostupných informací lokalizujeme jižně presbytá-

⁴² František Antonín GRIMM, *Projekt III. pro brněnské augustiniány – přizemí*, 1743. Uloženo v MG, sign. 14 884, plán publikován v: J. KROUPA, *Proměny svatotomášského kláštera...*, s. 52.

⁴³ H. B. BAYER – H. J. ZEISER, *Obléžení Brna Švédy 3. května až 20 srpna 1645*, olej na plátně 1560 x 3980 mm. Uloženo v MuMB, inv.č. 2285.

ře kostela, kde jsou dosud zachovány původní středověké sklepní prostory. Co bylo důvodem její destrukce, není možno v současnosti zodpovědět.⁴⁴ Budova kostela má na obou pohledech snesenu střechu lodí. Naproti tomu presbytář se sanktusníkem je zcela netknutý, což potvrzuje písemnými prameny doloženou skutečnost, že se jednalo o záměrnou akci v souvislosti s přípravami na obranu města, a to z rozhodnutí De Souchesovy komise a nikoli v důsledku švédského bombardování. Situace týkající se opevnění jsou vyobrazeny ve stejné podobě, jako je tomu na stejně starém Merianově plánu.

V roce 1675 vznikla veduta J. K. Spiesse,⁴⁵ která přináší pohled na Brno od východu. Opět velmi detailně je zde vyobrazen augustiniánský klášter spolu s okolím po výstavbě barokního bastionového opevnění. Je zde snad ještě ve středověké podobě Dřevěná brána s mostem a barbakánovým předsunutým opevněním. Z budov kláštera je vidět pouze východní křídlo (fasáda prelatury) a presbytář kostela spolu s jižní věží.

Pohled na klášter od severozápadu pak přináší M. G. Crophius.⁴⁶ Je na něm zachycen klášterní komplex v období někdy po roce 1732. Klášter je zde zobrazen v podstatě v dnešní podobě. Zajímavé je vkomponování nové, severní kvadratury do svatotomášského bastionu, které muselo z vojenského hlediska výrazně snížit význam tohoto fortifikačního prvku.⁴⁷ V pravém dolním rohu vyobrazení je zřetelně vidět vstup do tzv. „velké kazematy“ z klášterní zahrady, který byl proražen v kvádřovaném zdivu čelní zdi sklepa. Jižně zahrady je zobrazen pozůstatek parkánové zdi.

Archeologické výzkumy

Kromě již výše uvedených a popsanych historických pramenů se jako nadějně s ohledem na přínos nových poznatků v souvislosti s augustiniánským klášterem jeví prameny, které přináší archeologie.

Jako prvního „archeologa“ augustiniánského kláštera lze uvést Jeronýma Havru, který zaznamenal ve svém díle situaci, která vyvstala v souvislosti se zemními pracemi při výstavbě nové kvadratury: *„K tomu přistupuje, že až do dneška jsou tu osekané sloupy, základy a kamenné oblouky, zdvihající se od větší brány k příkopům, které naznačují sloupořadí, které se táhlo až k zahradě. Také se tamtéž objevovaly na druhé straně příkopů všude zbytky zdí, jež pocházely z největší budovy dřívější stavby,*

⁴⁴ Jasněji by do této situace mohl vnést archeologický výzkum nebo důkladné vytěžení historických pramenů. Vzhledem k tomu, že se podle informací autorů připravuje rekonstrukce Moravské galerie sídlící v prostorách jižní kvadratury, kdy mají být výše zmíněné sklepy sanovány a využity. Proto je více než pravděpodobné, že archeologie přinese očekávané informace.

⁴⁵ J. K. SPIESS, *Pohled na Brno od východu z roku 1675*, olej na plátně 990 x 1570. Uložen v MuMB, inv.č. 2282.

⁴⁶ M. G. CROPHIUS, *Augustiniánský klášter*, lept 195 x 298 mm, po roce 1734. Uložen v MuMB.

⁴⁷ Tuto skutečnost dokládají i výsledky záchranného archeologického výzkumu, který dokumentoval (šachtice D1) novou kvadraturou zničený, respektive přerušovaný systém kasemat při severní straně svatotomášského bastionu. Viz D. MERTA – Marek PEŠKA, *Sanace brněnského podzemí, blok 50*. Nálezová zpráva č.j. 26/2002, archiv Archaia Brno o.p.s. 2002.

jež však byly zničeny kvůli opevnění města...“ Dále pak pokračuje v líčení: „*Já sám s přemnohými věrohodnými lidmi jsem a byl jsem svědkem, že když 7. července 1732 a v následujících dnech začali kopati základy pro nový klášter, byly tu a tam nalezeny různé a mohutné zbytky starých zdí pod zemí. Na jedné takové zdi, jejíž základy se našly mimo klášter směrem ke Špilberku pod zemí a byly ovšem před tím prozkoumány, byla vystavěna hlavní nebo boční zeď od rohu kaple mrtvých. Mimo to byla nalezena v základech zničená studna, hluboká 7 sáhů, jež již tenkrát před mnoha lety byla zbudována mimo klášter v městském příkopu směrem ke Kartouzům. V této studni byla nalezena „putinka“ neboli dřevěná nádoba k nabírání vody, jež byla celá zpuchřelá a naplněná hlinou. Rovněž při témž kopání základů byly nalezeny společné záchody, hluboké 6 sáhů, na něž si nikdo nepamatoval. Obsah těchto míst se již proměnil v nejlepší a nejsušší zemi. A nad těmito místy, když byly nalezeny u hlavní zdi bylo zbudováno silné klenutí a postavena hlavní zeď.*“⁴⁸ Z toho vyplývá, že základovými výkopy byly odkryty pozůstatky zdiva náležejícího pozdně středověkému opevnění kláštera z roku 1486.

Další zprávou obsaženou v Havrově kronice je citovaná vzpomínka bývalého převora Houffnagela: „*P. Jeronym Houffnagel v době, když byl vikářem konventu a stavěly se kazematy, viděl mnoho pěkných a velkých vytesaných kamenů a základy křížové chodby, které všechny byly užity pro šanci a také 70 000 a něco cihel, které při posledním švédském obležení byly vzaty ze stavby prelatury, když právě při tom obležení celá stavba prelatury kláštera a velmi velikého kostela byla zničena, poněvadž byla mimo město a opevněná jen malými šancemi. Tím ztratil klášter svůj krásný a velký dvůr, jenž stál u něho tam, kde nyní stojí první kazemata v příkopě, kde byly zahrádky.*“⁴⁹ Pakliže je text věrohodný, vyplývalo by z něj, že ze snesených klášterních budov, respektive takto získaného stavebního materiálu bylo vystavěno nouzové opevnění kláštera z iniciativy R. de Souchese těsně před obléháním města Švédy.

Archeologické výzkumy, které doposud v tomto prostoru proběhly, byly převážně drobnějšího charakteru. V roce 1991 byl proveden výzkum hrobky přiléhající z jižní strany k presbytáři kostela sv. Tomáše a sledován výkop sondy v rajském dvoře. Sondou bylo narušeno mocné souvrství, dokumentované do hloubky 2,75 m. Zásypy pokračovaly dále pod úroveň dna sondy a jsou rámcově datovány do 14. století. Podloží nebylo sondou zachyceno. V kryptě o třech komorách bylo dokumentováno několik kosterních pozůstatků mnichů, uložených v dnes již rozpadlých rakvích. Na jednotlivé komory rozčlenily prostor opěráky konstrukce presbytáře.⁵⁰

⁴⁸ J. HAVRA, *Dějiny starobylého a přelavného kláštera...*, s. 69.

⁴⁹ J. HAVRA, *Dějiny starobylého a přelavného kláštera...*, s. 69. J. Houffnagel byl vikářem konventu preláta Alfonse Steimose (1653–1661), po jeho smrti se stal jeho nástupcem.

⁵⁰ Ojedinelý nález olovené destičky umožnil identifikovat ostatky opata kláštera Matheuse Bertchera, který zemřel 30. listopadu 1777. Skelet byl vlivem nepříznivých klimatických podmínek značně neúplný, dochovaly se části oděvu a kožené boty. Několik malovaných vík z rakví bylo restaurováno. R. PROCHÁZKA, *Moravské nám. 1a. Nálezová zpráva č. j. 28/95*, archiv ÚAPP Brno 1995. A. SVOBODA, *Brněnské podzemí*, Brno 2001, s. 125.

Samotná datace krypty není zcela jednoznačná. Mohlo by se jednat o podsklepenou severní část středověké kvadratury.⁵¹

Roku 1999 se uskutečnil dohled nad výkopovými pracemi pro dešťovou kanalizaci ve dvoře nové kvadratury (Katastrální úřad města Brna). Výkopy zasáhly pouze novověké planýrky, datované do 17. a 18. století, předcházející výstavbě tohoto křídla kláštera.⁵² Ve stejném roce proběhlo i otevření hrobky markraběte Jošta, který zde byl pohřben 20. února 1411.⁵³ Výzkum byl zaměřen i na vyhledání a otevření hrobky markraběte Jana Jindřicha, jehož ostatky byly uloženy před velkým oltářem pod mramorovým kamenem po jeho úmrtí 12. listopadu 1375.⁵⁴ Hrob markraběte se však výzkumem nepodařilo lokalizovat.

V srpnu 2000 se uskutečnil archeologický výzkum předcházející hloubení nových sklepních prostor v nepodsklepené části domu na Moravském náměstí č. 2, tedy v prostoru parkánu naproti areálu kláštera. Výzkum odkryl v celé ploše neporušený černozevní horizont, do něho byl zapuštěn mísovitý sídlištní objekt z první poloviny 13. století.⁵⁵ Na černozevě nasedala kulturní vrstva, rámcově datovaná do období vysazení města. Její povrch byl později zpevněn a využíván jako cesta.⁵⁶ Nad těmito aktivitami následovaly vrstvy tvořené středověkými stavebními planýrkami. Dále byl zachycen fragment cihlové vrcholně středověké zdi.⁵⁷ Další vrstvou byla planýrka z této destruované zdi. Zdivo lze interpretovat jako relikt Havrou zmíněného šenkovního domu.⁵⁸ Ke stavebnímu horizontu baroka pak náležel v půdorysu odkrytý relikt zdi orientované západ-východ (rovnoběžné s městskou hradbou) a na ni kolmé příčky. Stavba byla založena na vynášecích pasech rozepřených o základové pilíře. Jednalo se o základové zdivo severní strany solního úřadu. Výzkum odhalil zděný cihlový kanál procházející zkoumanou plochou ve směru sever-jih, tedy kolmo na systém středověkého i barokního opevnění města. Kanál

⁵¹ Zdeňka HIMMELOVÁ – Luboš KUNDERA – R. PROCHÁZKA – Josef UNGER, *Záchranné výzkumy v Brně v roce 1991 (okr. Brno-město)*. In: Přehled výzkumů 1991, Brno 1993, s. 85–88.

⁵² D. MERTA, *Moravské náměstí č. 1*. Nálezová zpráva č.j. 18/99, archiv Archaia Brno o.p.s. 1999.

⁵³ Archeologický výzkum hrobky markraběte Jošta, vedený PhDr. D. Cejnkovou, uskutečnilo Muzeum města Brna na začátku roku 1999. O výzkumu byla publikována noticka ve VMM a zpráva o antropologickém vyhodnocení kosterních pozůstatků markraběte, Marta DOČKALOVÁ, *650th Anniversary of The Luxembourg rule over Moravia, Czech republic, Anthropological – medical Reserch of Jost of Luxemburg*. In: Anthropologic XXXVII/3, Brno 1999, s. 285–287.

⁵⁴ J. HAVRA, *Dějiny starobylého a přeslavného kláštera...*, s. 51. Na náhrobku prý bylo vytesáno: „Jan, někdy markrabě, kníže nejjasnější (jenž byl bratrem velkého císaře Karla IV., jejichž otcem byl Jan Slepý, kníže nejjasnější, velmi mocný král český a polský, dědem však jejich Jindřich VII., jenž byl nejkřesťanštějším císařem), tohoto svatého chrámu první zakladatel, požívaje už pokoje s nebešťany, tu leží pohřben tělem. Roku 1375.“

⁵⁵ Výplň objektu tvořil kontext č. 113, obsahující ojedinělý keramický materiál prvních desetiletí 13. století.

⁵⁶ Jednalo se o poměrně jednoduchou štetovou úpravu z drobných úlomků metabazitu s příměsí velkého množství úlomků zvířecích kostí a drobné, fragmentarizované keramiky.

⁵⁷ Ze zdi se dochovaly tři severojižně orientované řádky zdiva. Byla vystavěna vazákovou technikou z cihel o rozměrech 7 x 14 x 7 cm na bílou vápennou maltu. Zeď byla založena na rostlém sprašovém podloží.

⁵⁸ Interpretace je hypotetická, neexistují žádné přímé důkazy. Stavba ovšem existovala v době, kdy klášter již stál. Místo samotné ovšem vylučuje možnost, že by se jednalo o součást klášterního komplexu.

vystavěný z cihel byl součástí jedné z větví barokního městského kanalizačního systému.⁵⁹

V souvislosti s „projektem stavebně-historického vývoje a zpřístupnění sklepů v uličním bloku 50“ se uskutečnil od letních měsíců 1999 až do podzimu 2001 záchranný archeologický výzkum. Sledovaná plocha výzkumu se nachází při jižním okraji Moravského náměstí a v ulici Běhounská.⁶⁰

Celkem bylo položeno 13 průzkumných šachtic (sond), některé z nich pak byly doplněny účelově směřovanými štolami (průrazy). Tři sondy byly položeny v ulici Běhounské (**A1, A2 a A3**), dvě v parku východně nové prelatury (**E1 a E2**), tři severně lodi kostela v parčíku při silnici (**D1, D2 a D3**). Další sonda byla umístěna při severozápadním rohu lodi kostela (**C1**). Poslední tři pak byly položeny na parkovišti před kostelem (**B1, B2, B3 a B4**).

První sondy východně prelatury potvrdily informace ze starších archeologických výzkumů uvnitř kláštera. Celá stavba byla vybudována na mohutném souvrství, vytvořeném odpadními vrstvami ukládanými zde od počátku města až do založení kláštera, který na nich byl vystavěn.

V podstatě nejzajímavější zjištění přinesla šachtice **B3**, která v hloubce 3,7 m pod dnešní úrovní komunikace zachytila podlahu zahloubeného suterénu. Sklep byl patrně zahlouben z úrovně černozemního půdního typu a jeho zahloubení dosahovalo cca 3 m od tehdejšího terénu. Jednalo se pravděpodobně o relikv dřevohliněného domu, který byl součástí předměstí. Stavba zanikla v průběhu 2. poloviny 13. až počátku 14. století zřejmě požárem, což dokládá zuhelnatělá dřevěná podlaha (s.j. 180–181).⁶¹ Časový horizont zániku datují ojedinělé nálezy keramiky.

Jižněji položená z dvojice sond v parku východně před klášterem (**E1**) zachytila v hloubce 2,75 m pod povrchem parku destrukci kamenné stavby (s.j. 103). Destrukce zdíva byla zahloubena do souvrství uloženém na půdním typu. Charakter destrukce a nálezy ze souvisejícího zásypu pod ní umožňují stavbu rámcově zasadit do druhé poloviny 13. století.⁶² Aktivitu lze interpretovat jako pozůstatek některého ze středověkých domů, který je v těchto místech uváděn před výstavbou klášterního areálu (viz výše).

Z původní kvadratury kláštera se dochoval zřejmě jen sklep nacházející se ve východní části rajského dvora v prostoru budov využívaných Moravskou galerií. Sklep obdélného půdorysu je zaklenut půlkruhovou valenou klenbou z cihel.⁶³ V jižním

⁵⁹ D. MERTA – Peter KOVÁČIK – M. PEŠKA – R. PROCHÁZKA – J. SADÍLEK, *Předběžné výsledky záchranných archeologických výzkumů v Brně v roce 2000, Moravské náměstí č. 2*. In: Přehled výzkumů 2000, Brno 2001, s. 92–93.

⁶⁰ D. MERTA – M. PEŠKA, *Sanace brněnského podzemí, blok 50...*

⁶¹ Dřevohliněnými domy se naposled komplexně zabýval A. ZŮBEK, *Nejstarší brněnská měšťanská architektura*. Diplomová práce na Ústavu muzeologie a archeologie FF MU v Brně, Brno 2001. Případně srovnej s R. PROCHÁZKA, *Zrod středověkého města...*

⁶² Destrukce (s.j. 103) obsahovala fragmenty oranžové malty, kámen byl zastoupen převážně metabazity. Dataci umožňuje i keramický materiál získaný ze související výplně pod destrukcí (s.j. 102).

⁶³ Rozměry cihel - ? x 14 x 7,5 až 8 cm. Rozměry jsou totožné s cihlami použitými na presbytář kostela sv. Tomáše.

čele jsou prolomeny dvě kamenné odkládací niky. Sklep byl původně přístupný dvěma vchody osazenými kamennými lomenými portály, které jsou dnes zazděny.⁶⁴ Tato situace naznačuje, že sklep byl součástí většího komplexu. Lze předpokládat, že se jednalo o východní křídlo kvadratury ze 14. století.⁶⁵ Při hloubení průzkumné štolý ze šachtice **A2** (pod základové zdivo dnešní velké kvadratury) bylo ve vzdálenosti cca 15,0 m od jihozápadního rohu jižní kvadratury (dnes budova Moravské galerie) odkryto a dokumentováno základové cihlové zdivo.⁶⁶ Zeď procházela pod dnešní ulicí ve vzdálenosti 1,2 m od základů stojící stavby. Jednalo se o základový pas a na něm polskou vazbou vystavěnou cihlovou zeď. Ze severní strany byl prostor mezi oběma zdmi vyplněn odpadními vrstvami, které byly keramickým materiálem datovány do 16./17. století.⁶⁷ Vrstva snad dokládá zkázu, případně poškození klášterních budov v době švédského obléhání.

Nejstarší opevnění se podařilo zachytit na několika místech. Při pracích doprovázejících průzkum vodovodní štolý (sonda **A2**, viz dále) na ulici Běhounské byla odkryta část základového zdiva (s.j. 924) městského opevnění, která byla pravděpodobně součástí fortifikace Běhounské brány. Z orientace zdiva vůči ose „velké kazematy“ a zároveň průběhu městského příkopu lze předpokládat, že se jednalo o relikv základového zdiva bašty nebo případně jiného předsunutého opevnění Běhounské brány. Hlavní hradební zeď nebo část vlastní Běhounské brány zachycena nebyla. Zdivo opevnění tohoto nejstaršího rozpoznatého horizontu bylo kamenné, jako stavební materiál posloužily metabazity spojované výrazně oranžovou maltou. Zdivo bylo zachyceno v úrovni základů, díky značné hloubce ho nebylo možno datovat stratigraficky. Kromě mladších zdí vodovodní štolý bylo v této úrovni již pouze sprašové podloží. Dle analogií z prostoru historického jádra lze předpokládat, že parkán byl vystavěn někdy v samotném závěru 13. století.⁶⁸

Z mladší fortifikace, prameny uváděné k roku 1486, byl jednou ze severně od lodi kostela položených sond (**D1**) odhalen fragment základů mohutné kamenné hradební zdi. Jednalo se o relikv základů a nad ním zplanýrovanou stavební suť pocházející z této zdi (s.j. 909).⁶⁹ O něco severněji položená sonda (**D3**) zachytila v hloubce 4,8 až 5,0 m pod dnešním povrchem parčíku úroveň dna příkopu náležejícího této stavební fázi.⁷⁰ Dno příkopu bylo zcela rovné, zastavilo se těsně nad povrchem neogenního

⁶⁴ A. SVOBODA, *Brněnské podzemí...*, s. 125–129.

⁶⁵ Viz popis plánů na přestavbu kláštera z roku 1731 a 1743.

⁶⁶ Rozměry cihel 28 x 14 x 7,5 až 8 cm.

⁶⁷ V náleзовém souboru byla zastoupena převážně glazovaná keramika, ale i kostářský odpad, dokládající výrobu rúženců.

⁶⁸ Více k tomuto stavebnímu horizontu v Brně: D. MERTA, *Počátky zděné měšťanské architektury v Brně*. In: *Průzkumy památek 2001/2*, Praha 2001, s. 41–60.

⁶⁹ Zdivo s.j. 909 bylo vystavěno převážně z metabazitů, obsahovalo však i fragmenty gotických cihel tzv. „buchet“, dále fragmenty kamenických článků z krinoidového vápence. Zdivo bylo spojováno běžovou hrubou vápennou maltou.

⁷⁰ Starší opevnění neprocházelo tímto prostorem, příkop byl zavezen v období výstavby barokní fortifikace. Tuto skutečnost dokládá i nečetný keramický materiál pocházející právě ze zásypu.

jílu, který byl pravděpodobně využit ke svodu dešťové vody. Odpadní vrstvy nasadající na dno vypovídají o tom, že v příkopu nepanoval vodní režim, nebyl tedy využíván jako vodní.⁷¹

Z mohutného barokního opevnění byly severozápadně nové kvadratury částečně odkryty (rozrážkou ze šachtice **D1**) dva na sebe navazující sklepy obdélného půdorysu, patřící komplexu kazemat svatotomášského bastionu vnitřní linie městského opevnění. Oba sklepy značně protáhlého obdélného půdorysu byly vyzděny z cihel a zaklenuty valenou klenbou. Jak doložila stratigrafická situace sklepy, respektive kazematy byly stavěny zároveň se svatotomášským bastionem. Sklepní prostory byly pouze částečně zahloubeny do sprašového podloží, následně byly v rámci tělesa bastionu dosypány hlínou a vrstvami planýrek.⁷² Navazující část tohoto podzemního komplexu byla zničena výstavbou nové kvadratury ve 30. letech 18. století. V té době bylo do jižnějšího sklepa druhotně vloženo schodiště, které nahradilo původní vstup ze sklepů zničených novostavbou.⁷³

Obdobná situace byla zachycena v rozrážce ze šachtice **E2**, kdy se podařilo odkrýt část obvodových zdí sklepa, který se nacházel při jižní stěně svatotomášského bastionu. Po zániku této kazematy někdy na přelomu 18./19. století do něj byla vložena štola kanálu (tato stavební aktivita byla patrně příčinou zániku kazemat).

Výše zmíněné zastavění příkopu v prostoru mezi klášterem a městem roku 1732 dokládá mohutný dvoupatrový komplex sklepů, zkoumaný a dokumentovaný z šachtice **A2**.⁷⁴ Sklepy se nacházejí při jižním okraji Moravského náměstí. Vyklizená prostory sklepa dosahuje délky 80,0 m, šířky 2,4 m a totožné výšky. Spodní podlaží, nacházející se pod úrovní dna středověkého městského příkopu, bylo vybudováno jako kanalizační stoka svádějící vodu tzv. „městského potoka“. Do ní ústily i jednotlivé větve městské barokní kanalizace.⁷⁵ Valeně zaklenutý kanál stoky byl vystavěn z cihlového, na maltu spojovaného zdiva. Stěny horního podlaží byly vybudovány smíšenou technikou za druhotného použití kamene,⁷⁶ pečlivě dozděného druhotně

⁷¹ Je to překvapující zjištění, protože v pramenech se příkop objevuje zavodňovaný, jako zdroj sloužil „Městský“ potok. Stejně se situace jeví i na vedutách, jejichž pohled směřuje do těchto míst.

⁷² Ze záspy byla získána drobná, dosud neurčená mince ze 17. století.

⁷³ Z výplně sklepa pochází druhotně uložená kamenná koule o průměru 0,46 m, pravděpodobně z období Třicetileté války. Lze uvažovat i o období válek husitských, konkrétně o událostech roku 1428. Ani jedna z nastíněných možností však není jednoznačně podepřena nálezovými okolnostmi.

⁷⁴ Ke sklepům se váže text J. HAVRA, *Dějiny starobylého a přeslavného kláštera*, s. 82, kde je velmi názorně popsána jejich výstavba, stejně jako úpravy v jejich nejbližším okolí. „Nesmí se také zapomenouti, že dříve hned od rohu prelatury ke Špilberku byla úzká cesta pro jeden vůz, neboť pod ní byl hluboký příkop, ve kterém p. Linhardt měl zahradu (a ještě nyní má) až ke Dřevěné bráně. Tento příkop musili jsme koupiti od městské rady. Aby však v tomto příkopu vedoucí obecní kanál neutrpěl škodu, dalo se zhotoviti z jedné strany k druhé silné klenutí nad tímto kanálem na 3 nebo 4 cihly a nahoru se nasykala prst. Byla také postavena uzavírací zeď, jak je ji viděti u malé brány vedle solního úřadu, a zavázali jsme se, že toto místo dáme poprvé vydlážditi, avšak že udržování a jurisdikce přísluší městské radě.“

⁷⁵ Jedna z větví barokní kanalizace směřující do této štoly byla zachycena výzkumem v domě Moravské náměstí č. 2. Viz výše.

⁷⁶ Ve zdivu převládají bloky slepence Old red, vyskytují se i metabazity a ojedinele vápence.

použitými cihlami,⁷⁷ dlaždicemi a střešními taškami. Horní podlaží bylo zřejmě zamýšleno a klášterem i využíváno jako skladovací prostor pro potraviny a k deponování vína a piva. Jižní stěna horního sklepa se opírá o vyzdění středověkého příkopu. V pravidelných intervalech cca 10,0 m byly ve východní části horního sklepa ponechány niky, respektive segmentem vyzděné otvory, jejichž význam není zcela jasný.⁷⁸ Dovolily nicméně nahlédnout do zásypu sklepa, z něhož pochází keramika závěru 17. století.⁷⁹ Stavba je totožná s Havrou zmiňovanou tzv. „velkou kazematou“. Sklep prošel stavebním vývojem, jehož nejvýraznější horizonty se podařilo výzkumem rozlišit. Nejstarší úsek sklepů se nacházel ve východní části. Jedná se o relikt dlouhý cca 6,0 m, jenž byl s největší pravděpodobností primární součástí renesančního mostu při Dřevěné bráně a překračoval ještě plně funkční městský příkop. Z jihozápadního rohu vybíhal do příkopu šikmý cihlový pilíř založený na kamenném soklu.⁸⁰ K této prostoře byl jednorázově dostavěn zbývající úsek sklepa. Jeho západní část byla v období II. světové války sanována betonovým potěrem. Jedná se o relikt v celkové délce asi 15,0 m, který byl takto pravděpodobně upraven na protiletectký kryt. Západní čelo bylo zazděno zdívem obdobného charakteru jako stěny sklepa.⁸¹ Nicméně průraz vedený v těchto místech kolmo na osu sklepa severním směrem prokázal, že sklep ústí do otevřeného prostoru klášterní zahrady v městském příkopu.⁸²

Východní konec sklepa byl ohraničen mladší průchozí štolou městského vodovodu.⁸³ Štola byla vyklizena v délce 90,0 m severovýchodním směrem k Ponávce. Na opačnou stranu směřuje takřka na jih, pod ulicí Běhounskou, směrem k náměstí Svobody. Jedná se o vodovodní štolu přivádějící vodu z Kociánky (Královo Pole) podél vodoteče Ponávky až do prostoru dnešní ulice Milady Horákové a odtud pak pod průchodem v bývalé budově refektáře, prostorem pod bývalou Dřevěnou branou do města na Dolní trh, do Merkurovy kašny.⁸⁴ Zajímavým technickým dílem je komín

⁷⁷ Cihly mají rozměr 30 x 14 x 7 cm.

⁷⁸ V současnosti jsou otvory pod pasy zazděny.

⁷⁹ Vzhledem k tomu, že výstavba sklepa je datována do 30. let 18. století zároveň s výstavbou nové kvadratury, je velmi pravděpodobné, že jeho klenba byla zasypána zeminou získanou z výkopů pro základy kvadratury, respektive z tělesa barokního svatotomášského bastionu, do kterého byla kvadratura zapuštěna.

⁸⁰ Vzhled a funkci této části sklepa přibližuje Havrova kronika: „*Před časem byl na místě, kde dnes stojí chlévy pana preláta, most s 2 oblouky, který počínal hned u městské brány a byl udělán kvůli kanálu, který protékal Lienhardovou zahradou. Pod těmito oblouky byl malý domek, kde bydlil studnař...*“ J. HAVRA, *Dějiny starobylého a přelavného kláštera...*, s. 88.

⁸¹ Mezi zdívem sklepa a zmíněným čelem byla jednoznačně spára, proto mluvíme o zazdívcce. K zazdění došlo v důsledku zasypání zbývajícího volného prostoru městského příkopu.

⁸² Situace odpovídá výše popsanému vyobrazení klášterního areálu od M. G. Crophuse z roku 1750, kde je patrný i vstup do sklepení. Viz přílohy.

⁸³ Z Havrovy kroniky vyplývá, že obě stavby vznikly zároveň nebo v těsné návaznosti.

⁸⁴ „*Nadto jest poznamenati, že vodovodní roury, které z kartouz běží do města, šly skrze kazematu, která stojí vedle kláštera, a skrze tehdejší dutinu v příkopu nebo náspu vedle staré kuchyně do městského vodojemu. Podle nového plánu by tedy tento vodovod musel jíti přes náš sklep. Se souhlasem královského tribunálu a magistrátu a se schválením císaře byla tato služebnost od našeho kláštera odvrácena, ale s podmínkou, že klášter musí na svůj náklad udělati nový kanál pro tyto vodovodní trouby hned od místa, kde voda vtéká do kazematy ve vnějších hradbách až ke dřevěné bráně.*“ J. HAVRA, *Dějiny starobylého a přelavného kláštera...*, s. 81. Text pokračuje dále na straně 83–84.

čisticí šachty vodovodu, který ústil do koruny barokní fortifikace jižně svatotomášského bastionu. Dnes se nachází v centrálním prostoru parčíku mezi areálem bývalého kláštera a ulicí Rooseveltovou. Štola prochází pod terénem v hloubce cca 4,2 m. Je zaklenuta valenou cihlovou klenbou spočívající na cihlových stěnách, její dno bylo vyžděno z cihel (s.j. 904).⁸⁵ Ve vzdálenosti cca 15,0 m od hranice chodníku s parkem procházela 2,0 m mocným kamenným zdívem, interpretovaným jako základové zdivo skarpy barokní fortifikace.

Sondy umístěné jihozápadně kostela sv. Tomáše (**B1, B2, B3 a B4**) nezachytily v těchto místech předpokládaný půdní typ. Mohutné zásypy nasvědčují tomu, že zde proběhly dnes nepostizitelné stavební aktivity. Západně, ve vzdálenosti 17,0 m od průčelí kostela, zasáhl výkop při havárii vodovodního řádu patu mírně šikmé cihlové plenty, náležející k opevnění kláštera vystavěného v období před švédským obležením Brna.⁸⁶

Z několika bodů zachycené úrovně černozemního horizontu lze v hrubých rysech rekonstruovat reliéf předlokačního terénu. Úroveň povrchu podloží se oproti dnešku v podstatě nezměnila v prostoru před západním průčelím kostela a parkoviště před Moravskou galerií. Zde došlo k nepatrnému navýšení, které se víceméně týká jen vybudování vozovky, nárůst tedy představuje něco kolem 0,5 m. Stejná situace je i na severní straně kostela, zde je pouze částečně rozplanýrován barokní svatotomášský bastion. Terén se zde tedy i v minulosti velice mírně skláněl k severu. V areálu kláštera se dosud půdní typ nepodařilo zachytit. V prostoru východně konventu byl odkryt půdní typ v hloubce asi 4,0 m. Výzkum v domě Moravské náměstí 2 dosáhl černozemního horizontu v necelých 2,0 m. Získané hodnoty dokládají, že se zde terén mírně svažoval do prostoru ulice Koblížné. Z konfigurace terénu vyplývá, že klášter byl postaven na nevýrazném, severně městských hradeb se rozkládajícím ostrohu. Nevýrazný terénní zlom, doposud nedokumentovaný, se nachází někde na úrovni presbytáře kostela sv. Tomáše.

Závěr

V archeologických nálezech se odrazily, byť fragmentálně, všechny podstatné historické události spojené s vývojem opevnění kláštera a města i areálu kláštera samotného. Archeologické situace, zvláště dokumentované relikty opevnění kláštera, odpovídají stavu vyobrazenému jak na vedutách pánů Beyera a Zeisera, tak na nejstarších plánech města.

Archeologickými výzkumy byla zachycena zástavba předměstí předcházející výstavbě kláštera. Předměstí vzniklo pravděpodobně podél komunikace, vedoucí ve

⁸⁵ Takto byla situace dokumentována jednou ze sond položených k ověření základové spáry štoly.

⁸⁶ Situace nebyla z důvodu časové tísně náležitě dokumentována (pouze fotograficky, snímky jsou uloženy v archivu Archaia Brno o.p.s.).

směru východ–západ v prostoru před hradbami, již někdy před polovinou 13. století. Veškerá zástavba zanikla se založením kláštera. Výzkum zachytil relikv sklepa dřevohliněného domu z poloviny 13. století a pravděpodobně destrukci mladšího zděného domu z období kolem roku 1300. Z této situace vyplývá, že i pod areálem kláštera, v místech neporušených následnou mladší zástavbou, můžeme očekávat pozůstatky předměstských domů.

Z původního areálu kláštera se tedy snad zachovaly sklepy v prostoru jižní kvadratury. Sklepy jsou v současné době částečně sanovány, takže bez určitých zásahů do hmoty zdiva se nelze k jejich vývoji zcela jednoznačně vyjádřit. Jejich situování do volného prostoru jižního dvora, respektive těsně k vnější hraně městského příkopu však dokládá, že prostory v minulosti respektovaly dnes již neexistující zástavbu. Tuto hypotézu podporují i plány M. Grimma a F. A. Grimma, zhotovené jako projekt pro přestavbu kláštera. Archeologicky doposud nebyla středověká kvadratura doložena.

Na několika místech se podařilo zachytit půdní typ. Z těchto dokumentovaných bodů je možné v hrubých rysech rekonstruovat terénní reliéf z období před lokací města. Jak reliéf dokládá, výstavbě konventu předcházely poměrně rozsáhlé práce spojené s úpravou terénu. Na zplanýrované předměstské zástavbě bylo navrženo poměrně mocné odpadní souvrství, které mělo za úkol zvýšit přirozený terén. Opakuje se zde tedy situace, která doprovázela výstavbu kostela sv. Mikuláše na Dolním náměstí (náměstí Svobody).⁸⁷ Samostatnou pozornost si zasluhují dochované mohutné sklepní prostory náležející jak klášteru, tak i baroknímu opevnění. Zvláště tzv. „velká kazemata“, která byla pečlivě a citlivě rekonstruována v rámci projektu sanace podzemí, by mohla najít v budoucnosti vhodné využití. Rehabilitaci by si nepochybně zasloužily i podzemní prostory nacházející se pod jižní kvadraturou (Moravská galerie). Doposud ojedinělý objekt vodovodní štolý dokládá vyspělou technickou úroveň brněnských měšťanů. Její pokračování bylo ve fragmentech zachyceno na několika místech pod vozovkou ulice Běhounská blíže náměstí Svobody.⁸⁸

Písemné i ikonografické prameny týkající se kláštera jsou do třicetileté války poměrně skoupé. K získání ucelenějšího obrazu architektonického vývoje augustiniánského kláštera a jeho okolí pro toto období hraje v současnosti nezastupitelnou roli archeologie. Z dosavadních zkušeností získaných dlouhodobě systematicky prováděnými archeologickými výzkumy v historickém jádru města Brna je zřejmé, že v každém, byť sebemenším výkopu, se skrývá množství informací, které jinak nelze získat. Je tedy třeba sledovat a dokumentovat všechny výkopy a stavební ruch nejen v areálu samotném, ale i v jeho okolí.

Příspěvek vznikl v rámci řešení grantového projektu reg.č. 404/01/0490 „Archeologie středověkých měst v českých zemích“.

⁸⁷ Stavba kostela sv. Mikuláše je datována k přelomu 13./14. století, je tedy přibližně o 50 let starší. D. MERTA – M. PEŠKA – J. SADÍLEK – K. URBÁNKOVÁ, *Kostel sv. Mikuláše na Dolním trhu v Brně*. In: BMD 15, 2002, s. 107–132.

⁸⁸ Naposledy se tak stalo při dokumentaci výkopu havárie vody ve vozovce před domem Běhounská č. 7 v létě 2002. Dokumentace je uložena v archivu Archaia Brno o.p.s.

SEZNAM BAREVNÝCH PŘÍLOH:

- Příloha č. I: Letecký snímek nejbližšího okolí bývalého augustiniánského kláštera. Pohled od severu. Foto M. Bálek, 2001. (Negativ v archivu autorů inv.č. 33-01-23.)
- Příloha č. II: Letecký snímek bývalého augustiniánského kláštera. Pohled od severozápadu. Foto M. Bálek, 2001. (Negativ v archivu autorů inv.č. 33-01-22.)
- Příloha č. III: H. B. Bayer – H. J. Zeiser, Obležení Brna Švédy 3. května 1645. Olej na plátně 1560 x 3980 mm; datován 1645. Uložen v MuMB, inv.č. 2285. Výřez z ústřední části, Brno z ptačí perspektivy.
- Příloha č. IV: H. B. Bayer – H. J. Zeiser, Obležení Brna Švédy 3. května 1645. Olej na plátně 1560 x 3980 mm; datován 1645. Uložen v MuMB, inv.č. 2285. Výřez z veduty z pohledu od východu.
- Příloha č. V: J. A. Křoupal, Kostel sv. Tomáše během švédského obléhání Brna roku 1645. Datováno na konec 17. století. Uloženo v MuMB.
- Příloha č. VI: M. G. Crophius, Augustiniánský klášter. Datováno po roce 1732. Uloženo ve sbírkách MuMB.
- Příloha č. VII: Brno, výřez ze situačního plánu opevnění města Brna. Datován kolem roku 1720, 1 : 2085. Uložen v AMB, fond U 9 Sbirka map a plánů, inv.č. B 1.
- Příloha č. VIII: Brno, výřez ze situačního plánu části městských hradeb s bránou Židovskou, Novou i Veselou včetně blízkého okolí. Datován do poloviny 19. století. Uložen v AMB, fond U 9 Sbirka map a plánů, inv.č. B 15.
- Příloha č. IX: Brno, výřez z plánu okolí augustiniánského kláštera, zhotoveného roku 1817. Uložen v AMB, fond U 9 Sbirka map a plánů, inv.č. B 36.
- Příloha č. X: Brno, výřez z plánu okolí augustiniánského kláštera, zhotoveného roku 1836. Uložen v AMB, fond U 9 Sbirka map a plánů, inv.č. B 29.
- Příloha č. XI: F. Richter, Kiosk před Veselou bránou s opevněným klášterem a kostelem sv. Tomáše – výřez. Datováno 1829. Uloženo v MuMB, inv.č. E 43078.
- Příloha č. XII: Brno, výřez z plánu stabilního katastru. Datováno 1825.
- Příloha č. XIII: Lokalizace jednotlivých sond v rámci projektu sanace podzemí, blok 50.
- Příloha č. XIV: Situace na styku tzv. „velké kazematy“ s vodovodní štolou. Žluté zdivo městského opevnění ze závěru 13. století.
- Příloha č. XV: Rozvinutý profil sondy B3. Nad podložím (200) úroveň podlah (178 a 180) sklepu domu, zaniklého v poslední třetině 13. století.
- Příloha č. XVI: Situace ve spojovací chodbě a přilehlé kazematě při západním křídle svatotomášského bastionu. Sonda D1.

- Příloha č. XVII: Západní profil sondy D3. Jedná se o výplň příkopu opevnění kláštera z roku 1480, 100 je úroveň dna na sprašovém podloží.
- Příloha č. XVIII: Rozvinutý řez a půdorys sondy E1. Situace zachycuje destrukci kamenného domu (103) z období kolem roku 1300, který zanikl pravděpodobně v důsledku výstavby kláštera.
- Příloha č. XIX: Brno, Moravské náměstí 2, půdorys zdiva solního úřadu.
- Příloha č. XX: Situování svatotomášského bastionu a průběh středověkého opevnění města vůči bývalému klášteru:
1. barokní bastion
 2. kazematy při západním a východním křídle
 3. tzv. „velká kazemata“ ve středověkém příkopu
 4. průběh parkánové a hradební středověké zdi městského opevnění ze 13. století
- Příloha č. XXI: Pohled do východní části tzv. „velké kazematy“, v pozadí vstup do vodovodní štolý. (Negativ v archivu autorů inv.č. A99-27-95.)
- Příloha č. XXII: Pohled do severovýchodní části vodovodní štolý. (Negativ v archivu autorů inv.č. 99-02-13.)
- Příloha č. XXIII: J. Sadílek coby měřítko ke kamenné kouli, nalezené v zásypu kazematy při západním křídle svatotomášského bastionu. (Negativ v archivu autorů inv.č. A99-27-55.)

Einige Anmerkungen zur architektonischen Entwicklung des ehemaligen Augustinerklosters in Brünn und seiner nächsten Umgebung

RESÜMEE

Der Komplex des ehemaligen Augustinerklosters in Brünn ist ein eigenständiges architektonisches Ganzes, das eine erhöhte Aufmerksamkeit verdient. Zur Zeit seiner Gründung befand sich das Kloster außerhalb der Stadtmauer und war dadurch aus dem städtischen Organismus ausgeschlossen. Der Bau des Klosters mit der Konventkirche des hl. Thomas begann im Vorstadtraum nach dem Jahre 1356. Im Laufe der nachfolgenden Jahrhunderte veränderte sich der beobachtete Raum am stärksten durch den Bau immer modernerer Fortifikationselemente der Stadtbefestigung. Das heutige Aussehen des Komplexes hat sich seit dem Ende des 18. Jahrhunderts nicht wesentlich verändert. Die heutige Form seiner nächsten Umgebung stabilisierte sich nach 1905, als hier die Baumaßnahmen der großen Assanierung beendet wurden, die ab den 60er Jahren des 19. Jahrhunderts verlief.

Das Augustinerkloster hat bis heute die Aufmerksamkeit der Historiker, Kunstwissenschaftler und Archivare gefesselt. Obwohl es scheinen könnte, dass seine Entwicklung aus Sicht der historischen Quellen und der Architektur ausreichend bearbeitet ist, ist es bei weitem nicht so. Im Mittelpunkt des Interesses einiger Forscher war bisher besonders das 18. Jahrhundert, also die Zeit des Barockumbaus des Klosters. Unsere Arbeit bemüht sich, einige Erkenntnisse mit Informationen zu ergänzen, die durch archäologische Untersuchungen gewonnen wurden.

Kurzgefasster historisch-topographischer Exkurs

Allgemein zitierte historische Quellen erwähnen überwiegend die Ereignisse, die mit dem Leben des Augustinerklosters und seiner nächsten Umgebung verbunden sind. Zur Bauentwicklung sowie zur Entwicklung des anliegenden städtischen Fortifikationssystems bzw. der Befestigung des Klosterareals selbst äußern sie sich relativ knapp.

Zu den wichtigsten Bauten am Südrand der untersuchten Lokalität gehörte das Renner-Tor (Běhounská brána). Es stand an der Stelle, an der die Straßen Běhounská und Kozí zusammenlaufen.

Die Kirche wurde ursprünglich als dreischiffige Halle mit langem Chor erbaut, und sie war das erste große Ziegelbauwerk im Innenstadtbereich. 1359 wurde aus Ziegelmauerwerk ein Chor mit Türmen beendet. Die Fertigstellung des Klosterareals kann man wohl in das Jahr 1370 legen. In den Jahren 1354 bis 1365 wurde das Renner-Tor wieder erbaut.

Der erste Bericht über Militäraktionen, die das Kloster unmittelbar betrafen, befindet sich in einer Urkunde vom 18. September 1382 und hängt mit den markgräflichen Kriegen zusammen. Das nicht befestigte Kloster wurde 1428 beschädigt (angeblich vollständig zerstört) bei einem Versuch des „Waisen“-Hauptmanns Velek Koudelník von Březnice, Brünn zu erobern. Zu einer nochmaligen Beschädigung kam es dann in den Jahren 1467–1470. Im Jahre 1486 schloss das Kloster mit der Stadt einen Vertrag über den Bau der Stadtmauer rund um das Kloster, was es in die innere Stadt eingliederte und aus ihm einen wichtigen Teil der Stadtbefestigung machte. Von der Stadt war das Areal durch einen Graben getrennt, auf der Außenseite wurden doppelte Gräben ausgehoben, die an den Stadtgraben anknüpften, und an der Nordseite wurden zwei Bastionen erbaut.

Im März 1645 wurde Raduit de Souches zum Militärkommandeur der Stadt Brünn ernannt. Der Kaiser bevollmächtigte ihn unter anderem zum Abriss aller Gebäude einschließlich der Kirchen, welche die Verteidigung der Stadt behindern könnten. Um die St.-Thomas-Kirche wurden neue Gräben ausgehoben und ein neues Vorwerk (Ravelin) erbaut. Die Annahmen des Stadtkommandeurs waren richtig, denn einer der heftigsten schwedischen Angriffe während der gesamten Belagerung der Stadt richtete sich gegen die Befestigung des Augustinerklosters.

Die Klostergebäude mitsamt der Kirche wurden 1652 mit einem Zuschuss aus der Staatskasse renoviert, ab 1665 baute dann J. K. Erna ein neues Dormitorium.

Eine weitere Notwendigkeit, das Abwehrsystem in der Nähe des Klosters nachzubauen, rief 1664 die türkische Gefahr hervor. Deshalb bat der Stadtrat den Kaiser dringend um eine starke Besatzung und Vollendung der Gräben im Abschnitt zwischen der St.-Thomas-Kirche und dem Petersberg. Im Rahmen der Arbeiten am inneren Bastionsgürtel wurden die Türme des mittelalterlichen Mauerzuges in der Nähe des Klosterareals abgetragen. Abgebrochen wurden die Barbakane des Renner-Tores und ein Teil des Grabens. In der ursprünglichen Form wurde die Barbakane des Fröhlichen Tores mit einem Teil des Mauergrabens bis zur Ebene der Klostergebäude gelassen. Die Liquidation der vorbarocken Befestigung des Klosters ermöglichte in den Jahren 1732–1750 den Bau eines neuen, wesentlich ausgedehnteren Konvents, der dank dem günstigeren Verlauf der neuen, barocken II. Bastion erweitert werden konnte. Außerhalb des inneren Festungsgürtels wurde ein gewaltiger Graben erbaut, der mit einem Bach von der Spitze der I. Bastion bis zur Pforte bewässert wurde, von wo das Wasser durch den kanalisierten „Städtischen“ Bach in den Fluss Ponávka abgeführt wurde.

1731 begann der Bau bzw. Umbau des Klosters nach einem Projekt von Moritz Grimm. 1732 bis 1736 wurde der Konvent erbaut und zwischen den Jahren 1735 und 1742 eine neue Prälatur; die Präfektur wurde dann 1750 beendet. 1783 wurden die Augustiner gezwungen, in das aufgelöste Kloster der Zisterzienserinnen in Alt-Brünn zu ziehen, der Konvent wurde von der Staatsverwaltung übernommen.

Die städtische Befestigung wurde in der Zeit der Gefahr eines preußisch-sächsischen Einmarsches stellenweise erneut verstärkt, eine erfolglose Belagerung der Stadt Brünn durch preußische Truppen ereignete sich vom 10. März bis 3. April 1742. Im Jahre 1817 hatte die gesamte Fläche der I. Bastion eine geometrische Gartengestaltung. Zu

dieser Zeit existierten das Fröhliche und Holztor nicht mehr. Die Festungsanlagen verloren ihre Bedeutung während der Militäroperationen der Napoleonischen Kriege (1805). Die St.-Thomas-Bastion wurde dann 1863 endgültig planiert.

Ikonographische Quellen

Die meisten Informationen über die Stadtbefestigung und das Areal des Augustinerklosters befinden sich begrifflicherweise in ikonographischen Quellen. Es handelt sich vor allem um Veduten, welche die Stadt vom Ende des 16. Jahrhunderts darstellten, und generelle Stadtpläne.

Die vollständigste und zugleich übersichtlichste Ansicht bieten die zeitgenössischen Pläne. Der älteste verfügbare Plan ist Merians Gravierung des Brünner Stadtplans aus dem Jahre 1650. Eine weitere Informationsquelle ist der „Lageplan“ der Stadtbefestigung aus dem Jahre 1754. Auf einem Plan der Stadt Brunn aus der Mitte des 18. Jahrhunderts ist der Verlauf der sog. „Großen Kasematte“ schematisch dargestellt, die in den 30er Jahren des 18. Jahrhunderts im Stadtgraben südlich vom Kloster erbaut wurde (s. Abbildung). Der Plan aus dem Jahre 1817 fängt das Klosterareal im Wesentlichen in der heutigen Form ein. Bis heute gibt es hier einen Klostergarten im Raum des ehemaligen Stadtgrabens, westlich von der sog. „Großen Kasematte“. Im Garten ist neben den Beeten auch ein Kanal eingezeichnet, der sich unter dieser Fläche befindet. Aus dem Plan ist der Verfall der barocken Befestigung ersichtlich, die nach den Napoleonischen Kriegen völlig an Bedeutung verlor. Der Plan des „stabilen Katasters“ von 1827 zeigt dann im Vergleich zum Plan von 1817 eine fast identische Situation.

Ein Plan aus dem Jahre 1836 zeigt den Zustand unmittelbar vor der Abtragung des barocken Befestigungsgürtels. Bis heute besteht im Stadtgraben, wo sich der Klostergarten befand, ein Freiraum.

Ein selbstständiges Kapitel bilden Pläne, die im Rahmen der Projektunterlagen für einen Umbau der Klostergebäude nach 1730 bearbeitet wurden.

Das Projekt von Moritz Grimm, erstellt um 1731, stellt neben den neu entworfenen Baumaßnahmen auch die bis dahin bestehende Bebauung dar, die in den Neubau organisch einkomponiert wurde.

Die älteste Abbildung, welche die Situation in der Umgebung des ehemaligen Augustinerklosters einfängt, ist die Vedute von H. B. Bayer und H. J. Zeiser aus der Zeit um 1650. Ihr Thema ist die schwedische Belagerung Brünns im Jahre 1645. Es ist interessant, dass nur der Ostflügel der Klosterobjekte ohne Quadraturgebäude auf den Abbildungen dargestellt ist. Das bedeutet, dass die ursprüngliche Quadratur, die aufgrund der verfügbaren Informationen südlich vom Kirchenpresbyterium lokalisiert wird, zu dieser Zeit nicht mehr existierte.

Archäologische Untersuchungen

Neben den oben genannten und beschriebenen historischen Quellen erscheinen die von der Archäologie gebrachten Quellen als hoffnungsvoll für den Beitrag neuer

Erkenntnisse über das Augustinerkloster.

Archäologische Untersuchungen, die in diesem Raum in den Jahren 1991 bis 1999 verliefen, waren eher von kleinerer Art.

Im Zusammenhang mit dem „Projekt der bauhistorischen Entwicklung und Zugänglichmachung der Keller im Straßenquartier 50“ fand von den Sommermonaten 1999 bis zum Herbst 2001 eine archäologische Rettungsuntersuchung statt. Die Untersuchungsfläche befindet sich am Südrand des Platzes Moravské náměstí und in der Straße Běhounská. Es wurden insgesamt 13 Aufschlusssonden gelegt, einige davon dann mit zweckmäßig gerichteten Durchschlägen ergänzt. Drei Sonden wurden in der Straße Běhounská gelegt (**A1**, **A2** und **A3**), zwei im Park östlich von der neuen Prälatur (**E1** und **E2**) und drei nördlich vom Kirchenschiff im kleinen Park an der Straße (**D1**, **D2** und **D3**). Eine weitere Sonde wurde an der nordwestlichen Ecke des Kirchenschiffs platziert (**C1**). Die letzten drei wurden schließlich auf dem Parkplatz vor der Kirche gelegt (**B1**, **B2**, **B3** und **B4**).

Insgesamt spiegeln sich in den archäologischen Funden, obwohl nur in Fragmenten, alle wesentlichen historischen Ereignisse wider, die mit der Entwicklung der Befestigung des Klosters und der Stadt sowie des Klosterareals selbst verbunden sind. Es wurde hier die Bebauung des Vorortes vor dem Bau des Klosters eingefangen. Der Vorort entstand im Raum vor der Stadtmauer wahrscheinlich entlang einer ost-westlich führenden Kommunikation bereits irgendwann vor der Mitte des 13. Jahrhunderts. Die gesamte Bebauung erlosch mit der Gründung des Klosters. Die Untersuchung entdeckte ein Relikt eines Kellers eines Holz-Lehm-Hauses aus der Mitte des 13. Jahrhunderts und wahrscheinlich eine Destruktion eines jüngeren gemauerten Hauses aus der Zeit um 1300 (**B3**). Von dem ursprünglichen Klosterareal haben sich im Bereich der südlichen Quadratur Keller erhalten. Die Keller sind zurzeit teilweise saniert. Ihre Platzierung im freien Raum des südlichen Hofes bzw. dicht an der Außenkante des Stadtgrabens weist allerdings nach, dass diese Räume damals die heute nicht mehr existierende Bebauung berücksichtigten. An einigen Stellen ist es gelungen, den Bodentyp zu finden. Aus diesen dokumentierten Punkten kann das Geländerelief aus der Zeit vor der Stadtgründung in groben Umrissen rekonstruiert werden. Wie das Relief bezeugt, sind dem Bau des Konvents relativ umfangreiche Terrainmaßnahmen vorausgegangen. Auf der planierten vorstädtischen Bebauung wurde eine verhältnismäßig mächtige Abfallschichtenfolge aufgeschüttet, die das natürliche Gelände erhöhen sollte. Erhaltene ausgedehnte Kellerräume, die sowohl zum Kloster als auch zur Barockbefestigung gehören, verdienen gesonderte Aufmerksamkeit. Besonders die sog. „Große Kasematte“ (**A1**), die im Rahmen des Projektes der Untergrundsanierung sorgfältig und sensibel rekonstruiert wurde, könnte zukünftig eine geeignete Nutzung finden. Eine Rehabilitierung verdienen zweifellos auch die unterirdischen Räume unter der südlichen Quadratur (Mährische Galerie).

Das bisher einmalige Objekt eines Wasserleitungsstollens belegt das hoch entwickelte technische Niveau der Brüner Bürger. Seine Fortsetzung wurde an mehreren Stellen unter der Fahrbahn der Straße Běhounská nahe des Platzes Náměstí Svobody (**A1**) in Fragmenten gefunden.

Příloha č. I: Letecký snímek nejbližšího okolí bývalého augustiniánského kláštera. Pohled od severu.

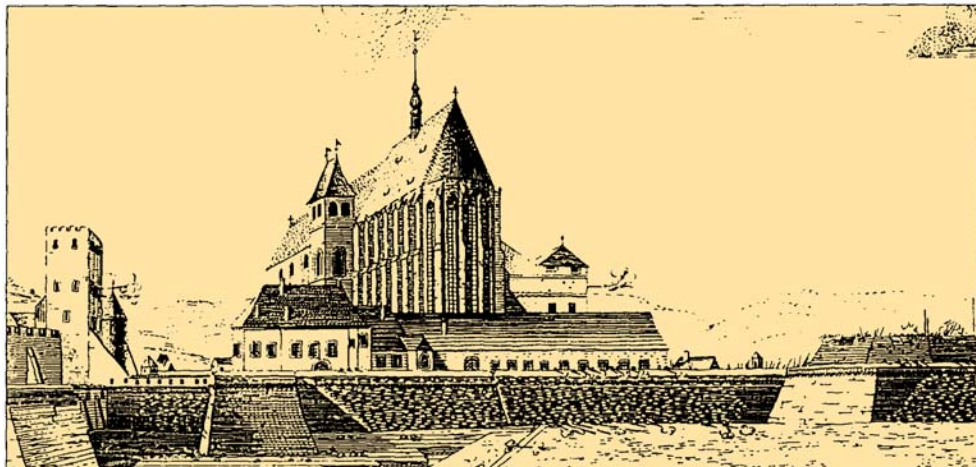
Příloha č. II: Letecký snímek bývalého augustiniánského kláštera. Pohled od severozápadu.

Příloha č. III: H. B. Bayer – H. J. Zeiser, Obležení Brna Švédy 3. května 1645. Olej na plátně 1560 x 3980 mm; datován 1645.

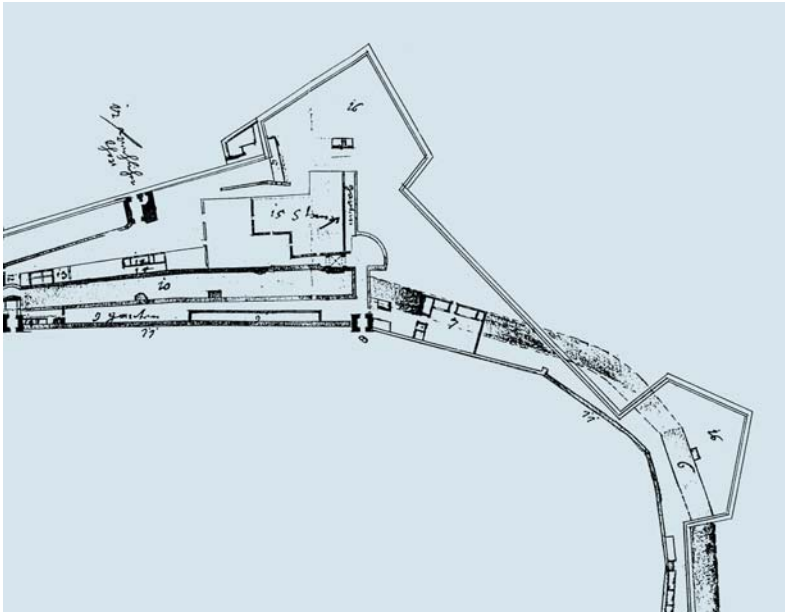
Příloha č. IV: H. B. Bayer – H. J. Zeiser, Obležení Brna Švédy 3. května 1645. Olej na plátně 1560 x 3980 mm; datován 1645.

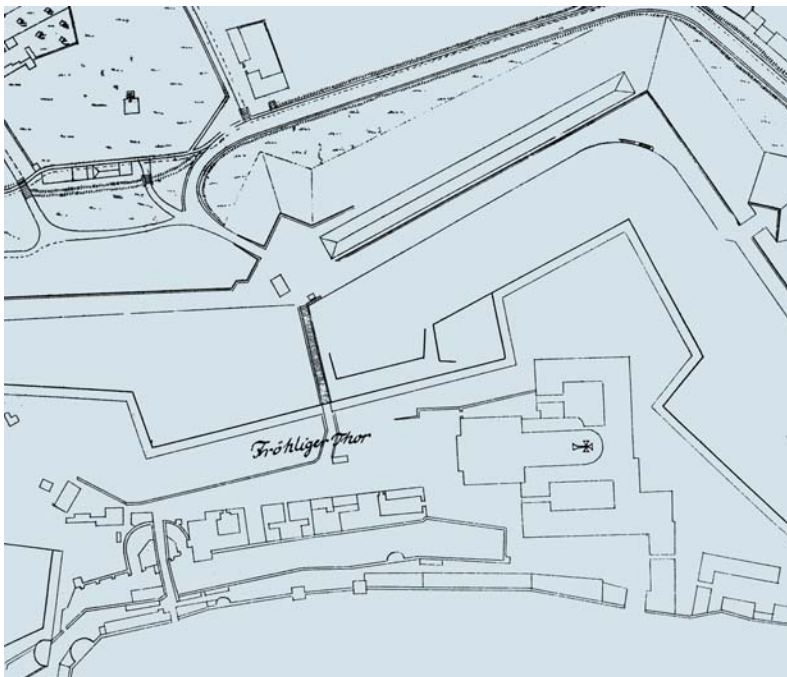
Příloha č. V: J. A. Křoupal, Kostel sv. Tomáše během švédského obléhání Brna roku 1645.

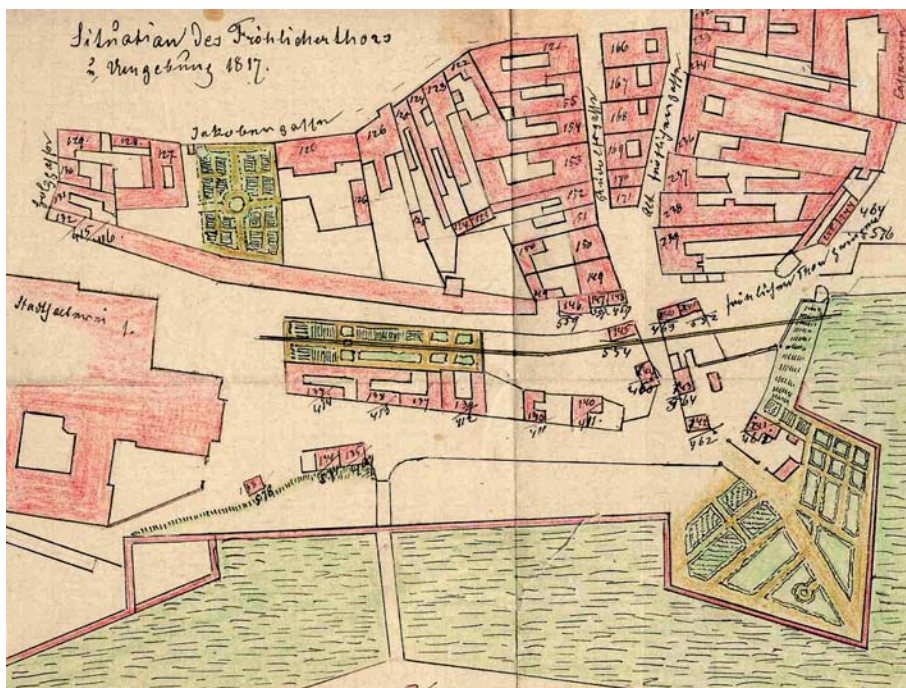
Příloha č. VI: M. G. Crophius, Augustiniánský klášter.

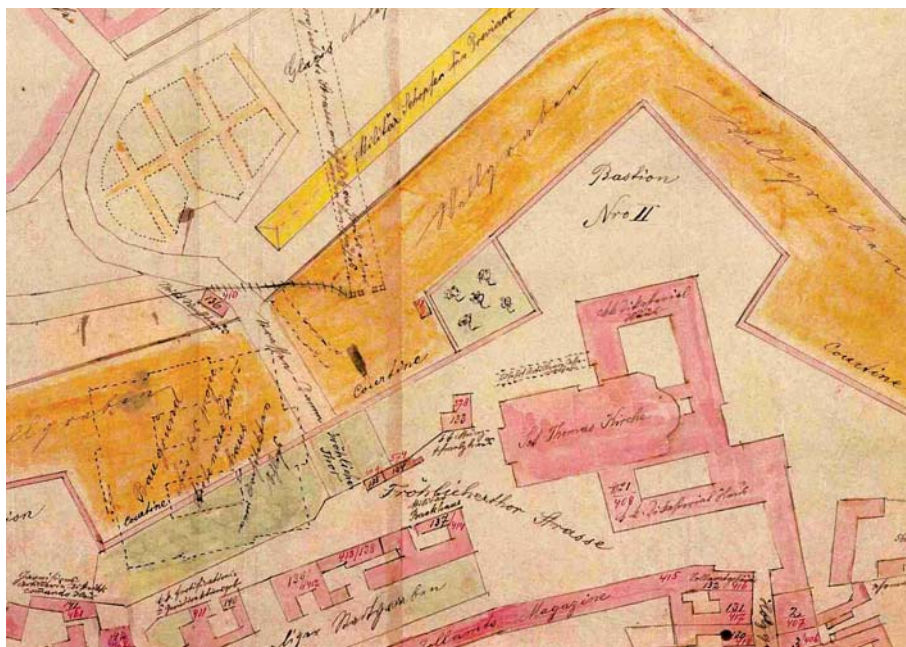
Příloha č. VII: Brno, výřez ze situačního plánu opevnění města Brna.

Příloha č. VIII: Brno, výřez ze situačního plánu části městských hradeb s bránou Židovskou, Novou i Veselou včetně blízkého okolí.

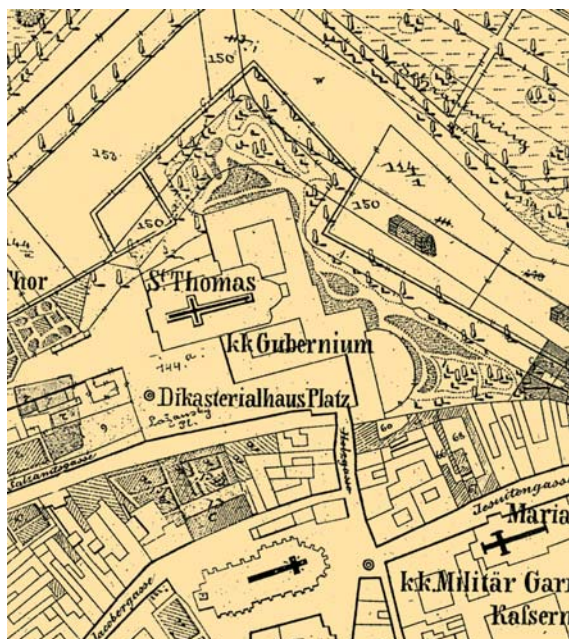
Příloha č. IX: Brno, výřez z plánu okolí augustiniánského kláštera, zhotoveného roku 1817.

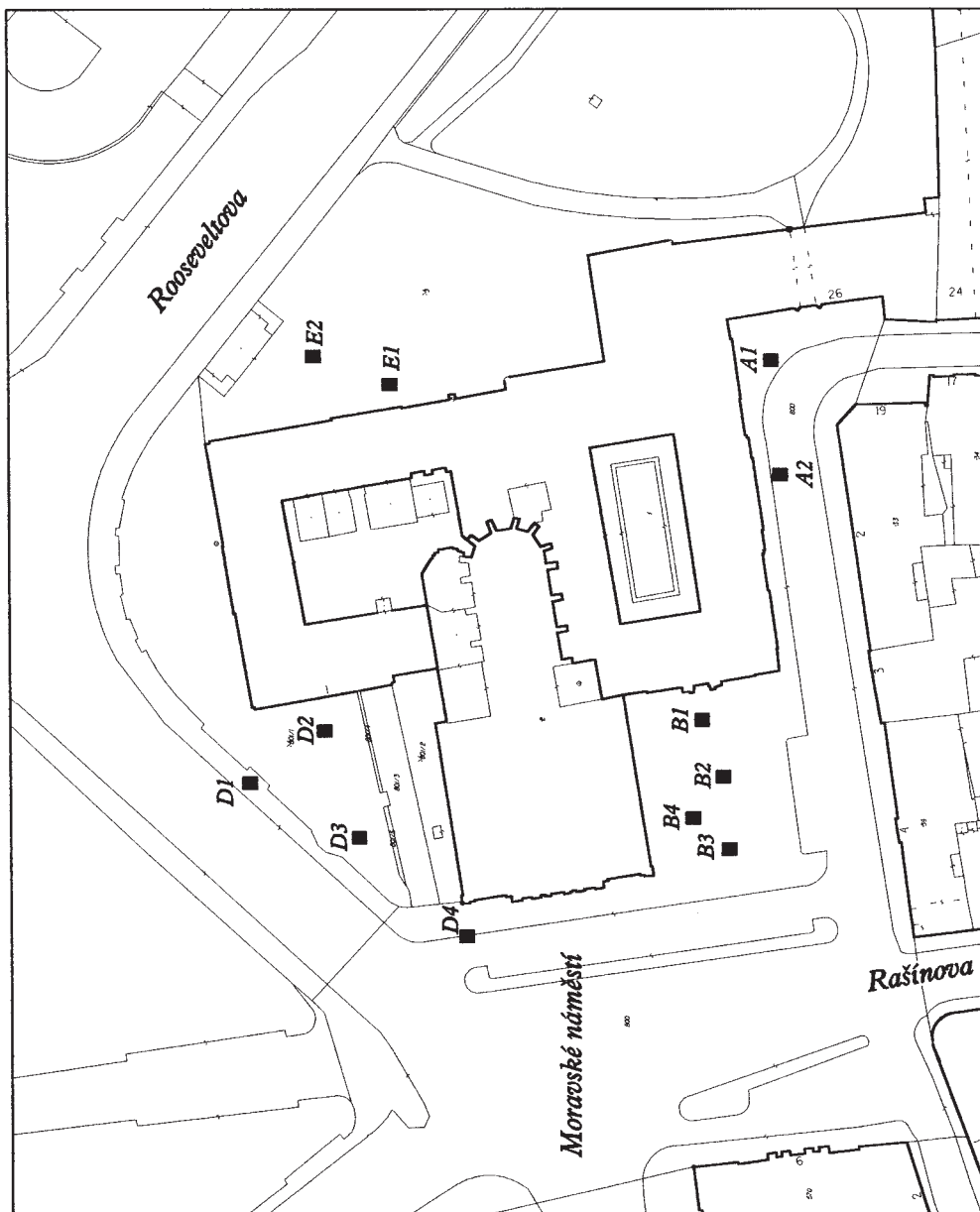
Příloha č. X: Brno, výřez z plánu okolí augustiniánského kláštera, zhotoveného roku 1836.

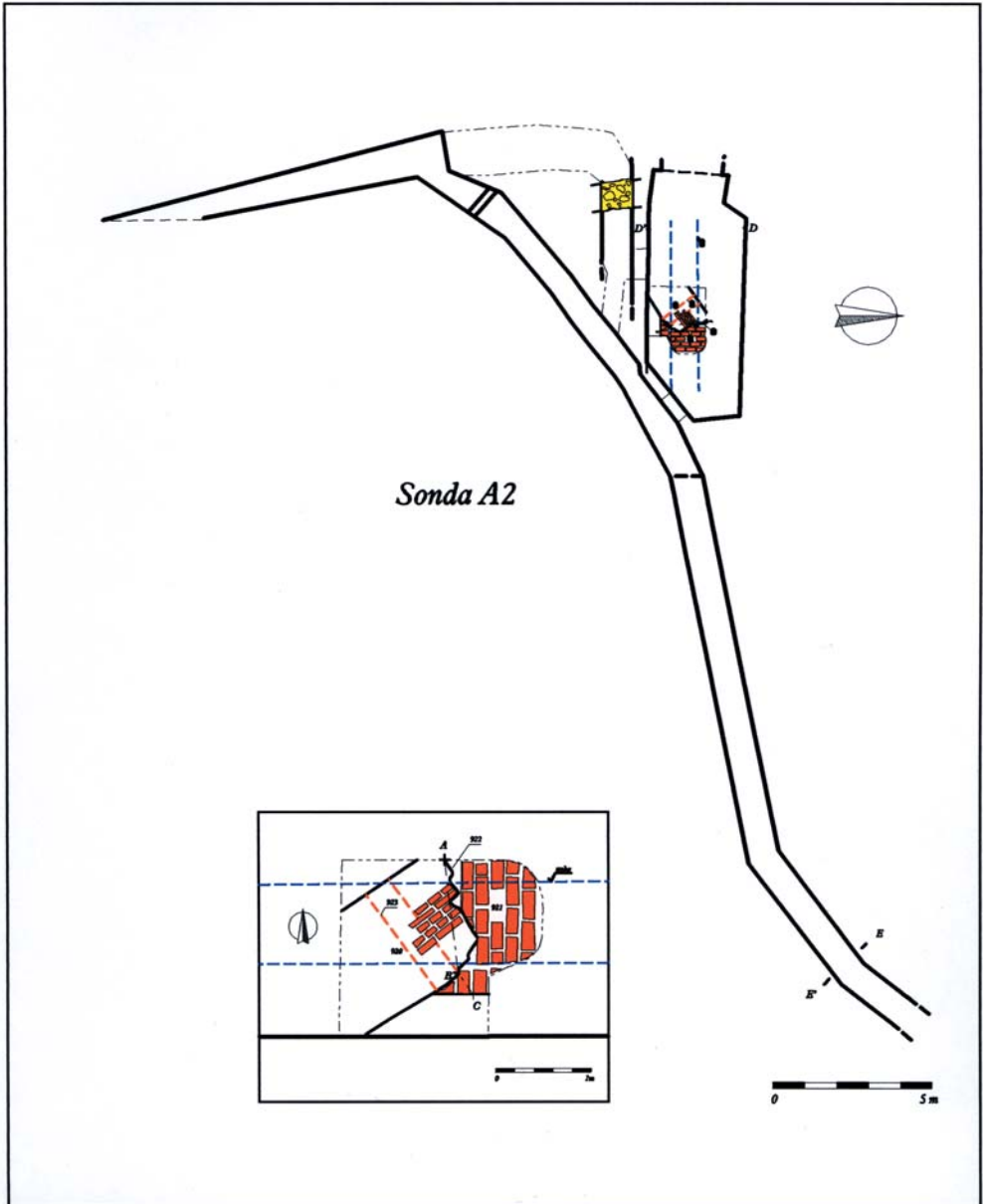
Příloha č. XI: F. Richter, Kiosk před Veselou bránou s opevněným klášterem a kostelem sv. Tomáše – výřez.

Příloha č. XII: Brno, výřez z plánu stabilního katastru.

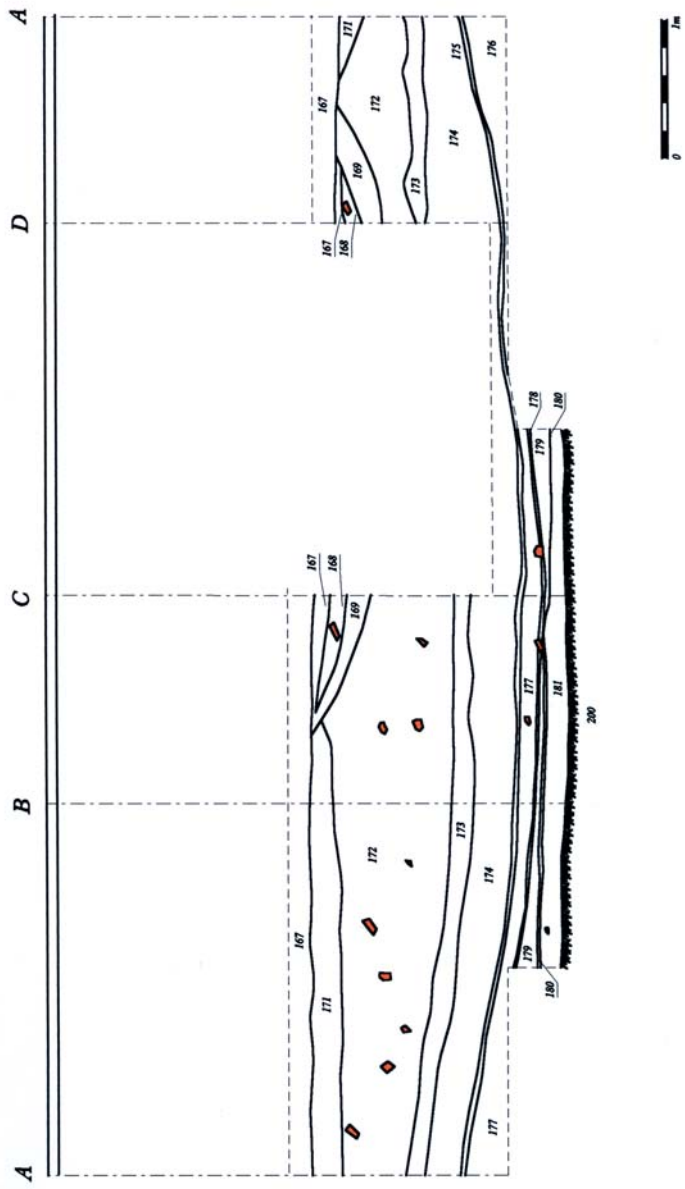

Příloha č. XIII: Lokalizace jednotlivých sond v rámci projektu sanace podzemí, blok 50.

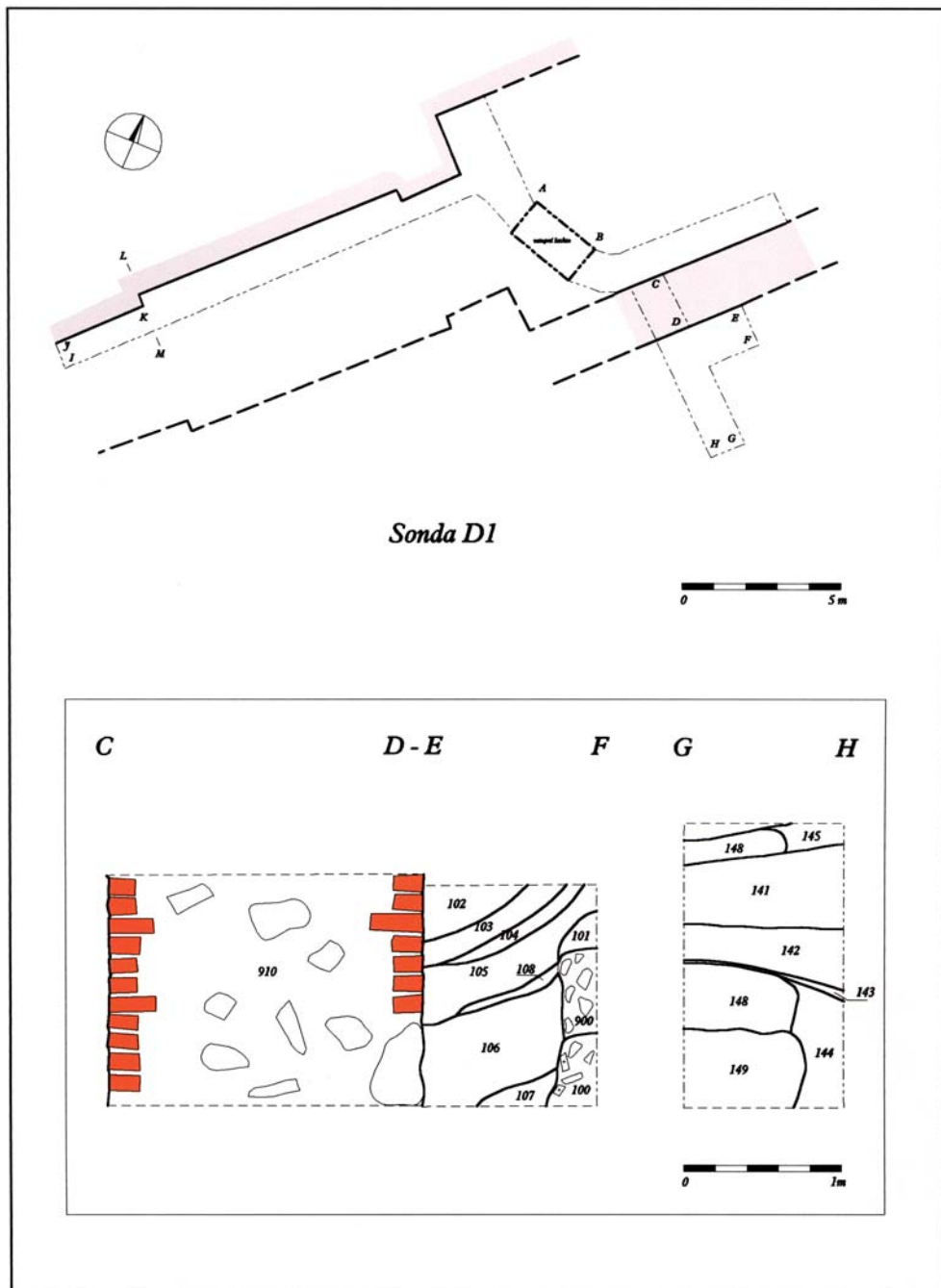

Příloha č. XIV: Situace na styku tzv. „velké kazematy“ s vodovodní štolou.

Sonda B3

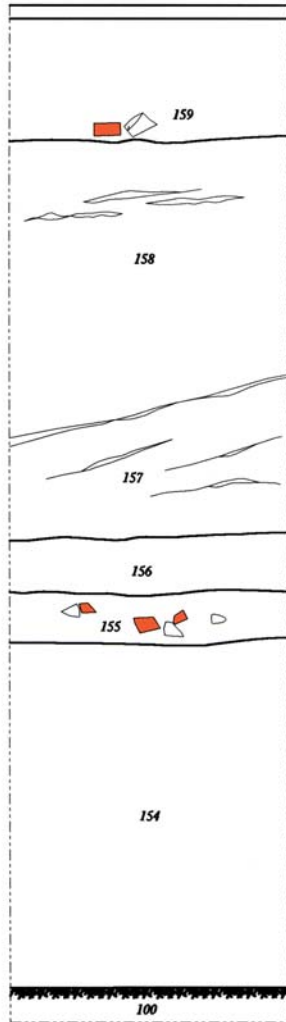
Příloha č. XV: Rozvinutý profil sondy B3.

Příloha č. XVI: Situace ve spojovací chodbě a přilehlé kazematě při západním křídle svatotomášského bastionu.

Sonda D3

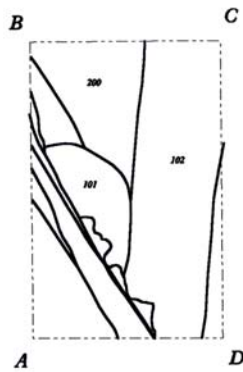
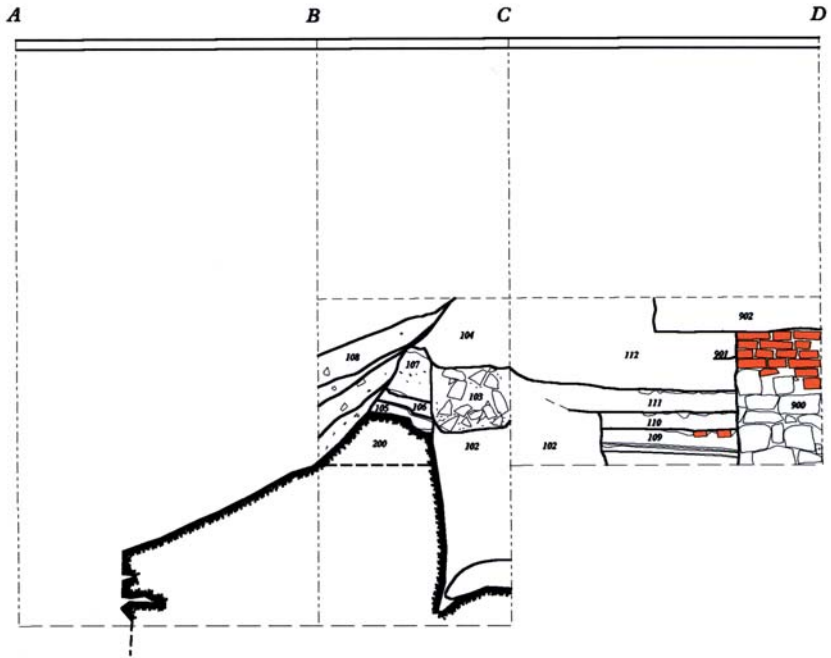
západní řez

0 1m

Příloha č. XVII: Západní profil sondy D3.

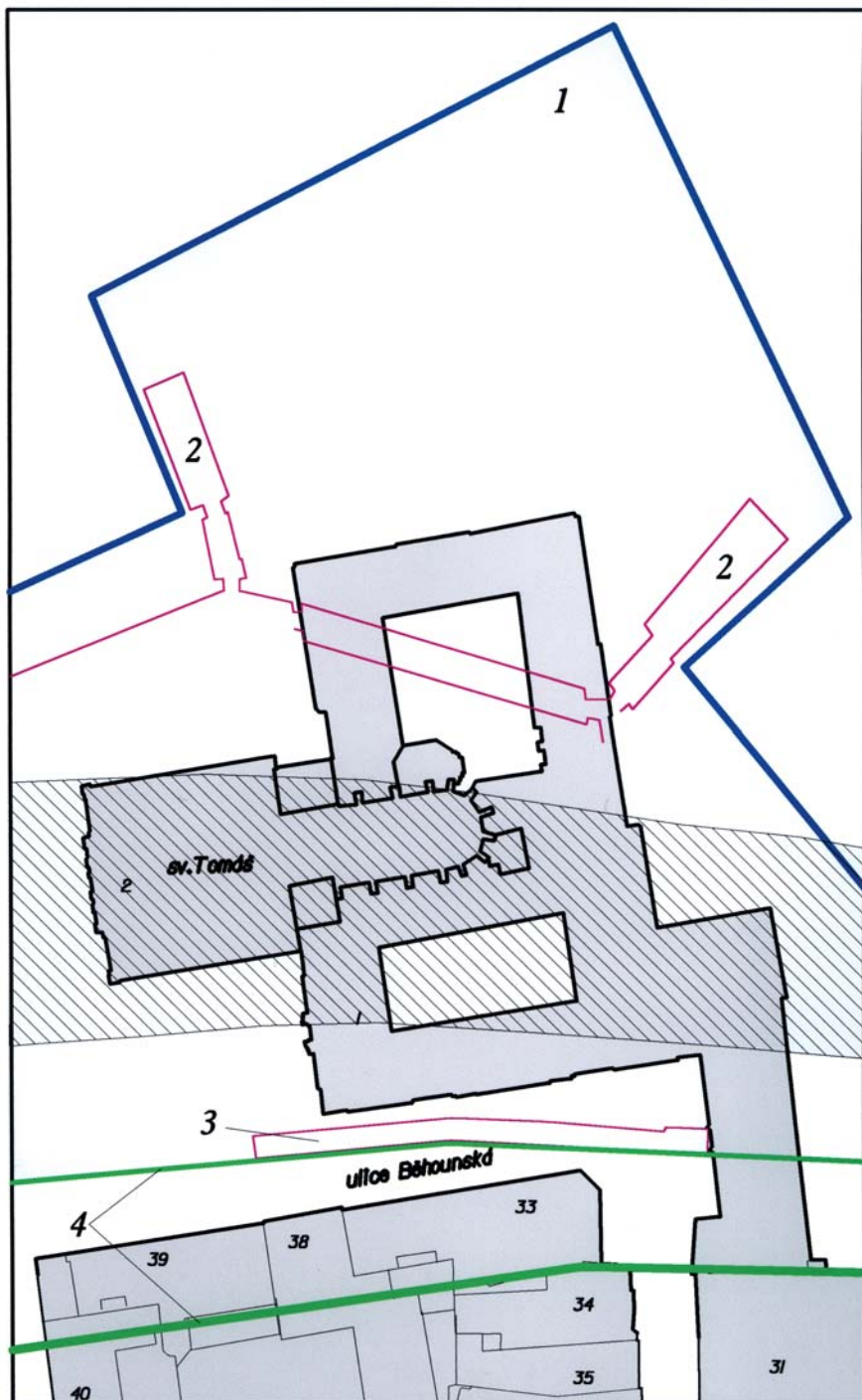
Sonda E1

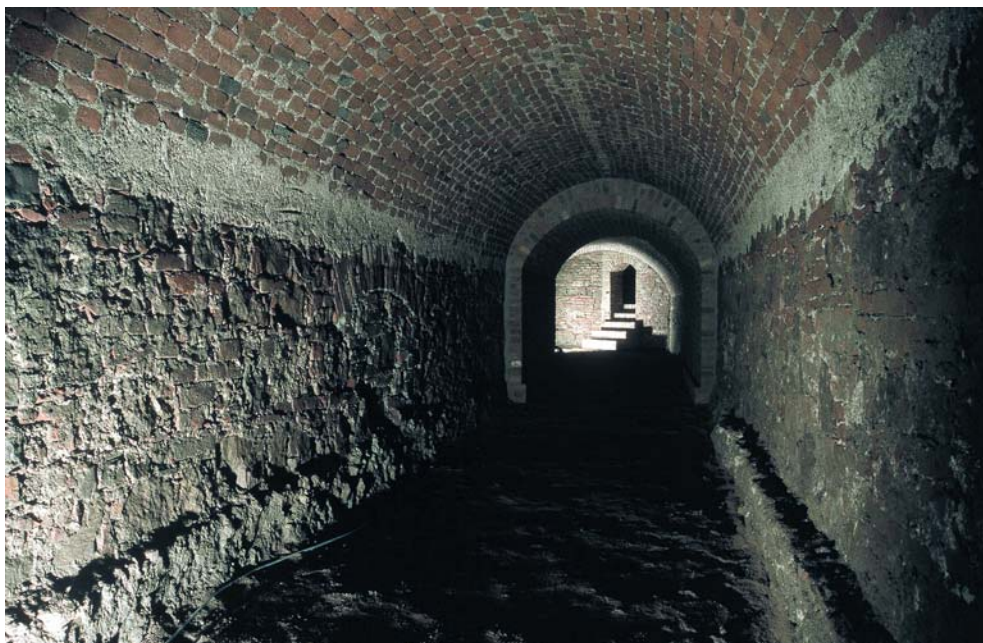
Příloha č. XVIII: Rozvinutý řez a půdorys sondy E1.

Příloha č. XIX: Brno, Moravské náměstí 2, půdorys zdiva solního úřadu.

Příloha č. XX: Situování svatotomášského bastionu a průběh středověkého opevnění města vůči bývalému klášteru.

Příloha č. XXI: Pohled do východní části tzv. „velké kazematy“, v pozadí vstup do vodovodní štolky.

Příloha č. XXII: Pohled do severovýchodní části vodovodní štolky.

Příloha č. XXIII: J. Sadílek coby měřičko ke kamenné kouli, nalezené v zásypu kazematy při západním křídle svatotomášského bastionu.